

4/7
ISSN 0134-3408

AZORBƏYCAN

ƏDƏBİ-BƏDİİ JURNAL

5
2002

◆ DRAMATURGIYA

ELCİN

TAUN
YAŞAYIR

● Bir həyatın xronikası

İyirmi altı şəkil və epiloqdan ibarət iki hissəli dram

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Müəllif
Xosrov
Xosrovan birinci arvadı
Xosrovan ikinci arvadı
Mir Cəfər Bağirov
Ələsgər
Firuzə
Arzu (kiçik)
Arzu (böyük)
Əflatun
Xıdır Qafarzadə
Əbdül Qafarzadə
Lev Zilber
Murad İldırımli
Firudin
Əlibala
Kələntər
Kələntərin arvadı
Cümşüdlü
Ələkbərov

Qırmızı Yaqub
Xalq Daxili İşlər
Komissarı
Manafov
Filosof
Şair
Artist
Ostaşkov
Soltan Murad (Burun)
Professor
Kazımlı
Nəcəf Ağayev
Roza
Nastya
Faytonçu
Faytonçunun köməkçisi
Ağabala
Molla Əsədulla
Zabit
Keşikçi

Kapitan
Katibə
Rus əsgər
I əsgər
II əsgər
III əsgər
I dustaq
II dustaq
I kişi
II kişi
III kişi
I qadın
II qadın
III qadın
IV qadın
V qadın
Əsgərlər,
dustaqlar,
məhəllə adamları.

Zaman — 1929-cu il, 1939-cu il, 1964-cü il, 1978-ci il.
Məkan — Hadrut, Bakı, Narım.

Qeyd. Parterdə, tamaşaçıların arasında oturmuş Müəllif yerindən durub səhnəyə qalxır və sol küncdə, səhnənin lap کنارında dayanır. Bundan sonra o, söz demək istəyində, bütün tamaşa boyu eyni yerdə çıxır, sözlərini bitirdikdən sonra parterdəki yerinə qayıdır. Müəllif danışdıqca, yeri goldıqda, onun söylödiklərinin pantomima ilə səhno illüstrasiyasını vermək mümkündür.

BİRİNCİ HİSSƏ

Birinci şökil

Müəllif, faytonçu, köməkçi, Xosrov, arvad
1929-cu il. Hadrut. Sübh tezdəndir. Quşların səsi, qoyun-quzunun mələməsi eşidilir. Səhnənin küncünə də qoca bir kişi — faytonçu, yanında cavan bir oğlan — köməkçisi, yerdə çəməlib çörək yeyirlər.

MÜƏLLİF. Elçin. "Taun yaşayır". Bir həyatın xronikası.
FAYTONÇU (çağırır). Xosrov müəllim, ay Xosrov müəllim, gün günortanı keçdi ki... Tez ol bit az. Müsəlmanın adətində il... Qonşu kəndə gedəndə də, evdən elə ayrılır, elə bil dünyanın o

başına gedir... Ay uçitel, tez ol bir az... (Oğlana). Günortayacan görək Şuşaya çatım... Axşama geri qayıtmalıyam. Sən çörəyini ye... Şuşalının görək yeməyinin vaxtı keçməsin. (Gülür.) Bu Xosrov müəllim ki var e, çox qənimət adamdı... Bütün fikri-zikri məktəbəndir... Rus dili müəllimi... Yaxşı hörməti var Hadruta... Kimin nə dərzi-səri olsa, onun yanına qaçır, yuxarılara ərizələrini ona yazdırır... Heç kimdən köməyini əsirgəmir... O gün olsun ki, sən də belə bir alim uçitel olasan! (Qışqırır.) Ay uçitel, sən allah, tərpan! (Oğlana.) Özü də, görürsən, kimsə çox sağ ol üçün, hörmət üçün allahın olamandan, nə bilim, yumurtadan, motaldan, yağdan, qaymaqdan gətirib vermək istəyir... Ömründə qəbul etməz! Ə tövbə! Heç nə götürmə, deyir, guya, bunların hamısı müəllimin borcudu... Kişi görür də!.. Görür ki, camaat it günündə yaşayır! Bu bolşeviklərə, vallah, nə deyim mən!? (Özü öz sözlərindən ürür.) Ə, birdən gedib orda-burda ağzım allah yolunda qoyarsan ha!.. Sən çalış, bax, bu uçitel kimi bir adam ol! İndi Şuşaya gedir, müəllimlərin, deyir, orda böyük yığıncığıdı... Bakıdan, Gəncədən, İrəvandan da gələcəklər... (Qışqırır.) Uçitel, ay uçitel!..

Xosrov müəllim, əlində çamadan, evdən çıxır. Arxadan uşaqların səsi gəlir. Arvadı, qucağında körpə uşaq, onun ardınca çıxır.

Ay Xosrov müəllim, gəl çıx də... (Yamndakı oğlana.) Sən qaç faytonu rahla.

Oğlan cold qalxıb gedir. Faytonçu süfrəni yığışdırır.

Ay uçitel, yazıq dölək öldü də... Bildin?!

XOSROV (diksindir). Dölək?!

FAYTONÇU. Hə... Dünən gecə... Sağlam adam idi... Ayağı sınımışdı... Damı düzəldəndə yıxılmışdı... Balnisanın baş həkimi Xudiyakov doktor yaman hirsənib... Mənimlə qonşudur, axı... Bütün günü balnisadadır... Dölək dördüncü adamdır ki, öldü balnisada... Özü də, dördü də cavan adam... Hə, Xudiyakov doktor yaman özündən çıxıb!..

XOSROV (nigarançılıqla). Mən də dünən məktəbdə nəşə xəstəxana ilə bağlı bir söhbət eşitdim...

FAYTONÇU. Əşşi, uçitel, allah deyənlər olacaq! Gedək!

Faytonçu səhnədən çıxır. At kişməsi eşidilir. Xosrov arvadına baxır, körpəyə baxır. Birdən arvad körpəni ona verib tələsik evə keçir. İçəridən uşaqların səsi eşidilir.

- Ata, sağ ol!..

- Ata, tez gəl!..

- Ata!..

- Ata!..

XOSROV (evə tərəf qışqırır). Siz durmayın yerinizdən! Yatın!

Arvad, əlində su, geri qayıdır. Körpəni Xosrovdan alır və örinin ardınca su atır.

Işık sömür.

İkinci şökil

Zilber.

Bakı. Qaranlıqda telefon zəngi. Səhnənin bir küncü işıqlanır. Professor Lev Zilber dostu qaldırır.

TELEFON SƏSİ. Professor Zilber?! Qovorit sekretar Narodnoqo Komissariata Zdravoxranniya! Seyças s vami budet qovorit tovarış komissar.

Pauza.

Alo! Tovarış Zilber?

ZİLBER. Ya vas sluşayu, tovarış komissar!

TELEFON SƏSİ (höyəcanlı). Tovarış Baqirov prosit vas nemedlenno prixat k nemu! Maşına za vami uje vixalala! Vı şışete menya, Lev Aleksandroviç? Tovarış Baqirov sam liçno pozvo-nii! Vıyezjayte nemedlenno!

Qırıq-qırıq telefon səsi.

ZİLBER (telefon dostuymı asaraq yavaşdan). Menya vızıvayut v ÇK?!

Işık sömür.

Üçüncü şökil

Mir Cəfər Bağirov, Zilber, Zabit

Səhnənin o biri küncündə işıq yanır. Həki Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Siyasi İdarəsi-nin rəisi Mir Cəfər Bağirov bir dostu karandaşı iki ohi arasında qarışdır-qarışdır öz kabinetində gəzişir. Mir Cəfər Bağirovun gözlorində gürdə və qalın şüşəli cynok var. Zilber və onu müşavir edən Zabit kabinetə daxil olurlar.

ZİLBER. Zdravstvuyte, tovarış Baqirov!

BAĞIROV (onun salamına əhəmiyyət vermədən eləcə gəzişə-gəzişə). Mı poluçisi s Qadnıra ot tovarışa Marqulina teleqrammu. V Qadnre epidemiyə çum.

Pauza

No, vozmojno eto ne çuma... (Bir anlıq ayaq saxlayır.)
ZABIT (mil kimi dayanmış vəziyyətdə). Ne mojet bit, çtobı na naşey zameçatelnoy zemle za-velas takaya qadost!

Bağirov girdə və qalın şüşəli eynəyinin arxasından tərs-tərs zabite baxır və bu zəhmli baxış-lar altında zabiti daha da mil dayanır.

BAĞIROV (Zilberə). Sroçno, siyu je minutu vidoljni vixat v Qadrut! S vami poedut bakte-rioloqiçeskaya gruppə, krome nix eçi tri tovarişə. Vse otçeti, vsya qrafika, vse diaqnozi, vse sprav-ki peredavat im v sroçno poryadke! V Qadrute vam budet pomoqat mestny predstavitel Qlav-noço politupravleniya! Vse! Seyças je vvezjayte!

Professor Zilber getmək istəyir.

Smotrite, professor, mı sledim za vsem xodom sobitny! A vas mı toje xoroşo znyajem! İmeyte eto v vidu!

Pauza.

İ ne zabıvayte konspertsıyu! Konspertsıya obyazatelna!

İşıq sönür.

Dördüncü şəkil

Zilber, İldırımli, Müəllif.

Səhnənin əks küncündə işıq yanır. Hadrut. Murad İldırımli professor Zilberə yaxınlaşır.

İLDİRİMLİ (əlını uzadaraq). Baş siyasi idarənin müvəkkili Murad İldırımli.

ZİLBER (onunla əl verir). Mənə dedilər ki, sizinlə işləyəcəyik... Eşidirəm.

İLDİRİMLİ. Məsələ belədir. Tauna tutulmuş ilk adam yaxınlıqdakı erməni kəndindən idi. Xəstəxananın baş həkimi Xudiyakov doktor onu ümumi palataya qoydu və bundan sonra da taun Hadrutda fironluq etməyə başlayıb. Əvvəlcə elə o cavan oğlanla bir palatada yatan dölək, sonra feldşer, sonra da o biri xəstələr yoluxub öldülər. Xudiyakovun özü də öldü. Amma o zaman hələ bizim ağılımıza gəlmirdi ki, bu, taundur. Biz sonradan bildik.

ZİLBER. Necə yəni sonradan? Bəş kim qərar çıxartdı ki, söhbət taundan gedir?

İLDİRİMLİ. Xudiyakov xəstələndəndən sonra, özü yaxınlıqdakı hərbi bölmənin həkimi Lev Morqolinə xəbər verib, taunu Morqolin müəyyən etdi. O saat da Bakıya teleqram vurdu. Mən onun siyasi sayıqlığına inanıram!

ZİLBER. Kimin siyasi sayıqlığına?

İLDİRİMLİ. Morqolinin həkimin!

ZİLBER (dərindən nəfəs dərir). Mən indi həkim Morqolini görə bilərəm?

İLDİRİMLİ. Xeyr! Morqolin də tauna tutulub. Xəstəliyini hiss edəndən sonra, otağına heç ki-mi buraxmadı. Hərbiçilərlə bütün əlaqəsini kəsdi. İki gündən sonra, görəndə ki, xəstəliyi şiddət-lənir, gecə otağının qapısını qıfilla bağlayıb hərbi hissədən çıxıb. Hara gedib, bilinmir. İstəməyib ki, xəstəliyi başqalarına yoluxsun. Buyurun. (Cibindən zərf çıxarır.) Morqolinin məktubudur. Bu-nu hərbi hissənin komandiri verdi ki, sizə çatdırım.

ZİLBER (oxuyur). "Əziz yoldaşlar, deyərsən başlanı. Horarətim 39,5-dir. Buradan gedirəm ki, başqalarını yoluxdurmayım. Gedirəm ki, sakit ölüm. Sosializm cəmiyyətinin nikbin və sağlam qurucuları kimi salamat qalın! Əlvida, Lev Morqolin."

Pauza.

Neçə yaş var idi?

İLDİRİMLİ. Mənimlə yaşdı idi.

ZİLBER. Sizin neçə yaşınız var?

İLDİRİMLİ. İyirmi dörd.

ZİLBER. Yazıq...

İLDİRİMLİ. Yazıq? Kim idi yazıq?

ZİLBER. Doktor Morqolin...

İLDİRİMLİ. Niyə? O bütün varlığı ilə sosializm cəmiyyətinə inanırdı, professor, nə üçün yazıq?

Pauza.

O yazıq deyildi, əsl bolşevik idi!

Pauza.

Siz partiyanın üzvü deyilsiz?

ZİLBER. Xeyr.

İLDİRİMLİ. Aydırır...

Pauza.

Ahınmış məlumata görə düşmənlər taundan ölmüş meyidlərin qəbrini açır, bədən üzvlərini kəşib camaatın içində xəstəlik yayırlar.

ZİLBER (dəhşətlə) Nə?

İLDİRİMLİ. Bəli!

ZİLBER. Mən sizi başa düşmədim.

İLDİRİMLİ (kəskin). Yoldaş bitərəf professor! Əgər belə bir vaxtda, şəxsən yoldaş Mir Cə-fər Bağirov sizi Hadruta göndəribəsə, deməli yaxşı professorsunuz! Ancaq xalq düşmənlərinin nə-yə qədr olduğunu bilmirsiniz! Bütün bunlar kulakların işidir! Bütün bunların arxasında ingilislər dayanıb! Hadrutdakı taun təbii fəlakət deyil! Sınıfı tərxiatdır!

Arxa planda ağ geyimli, üzləri əleyhqəzla bağlı adamlar ətrafı yoxlayır, haranı isə göstərir, nəyə isə işarə edirlər.

ZİLBER. Bu ola bilməz! Siz nə danışırsız?! Sizin dedikləriniz həqiqətə uyğun deyil! Sizin de-dikləriniz... cəfəngiyyətdir! (Özünü ələ alaraq.) Bağışlayın...

İLDİRİMLİ (eyni qətiyyətlə). Yoldaş professor, taunu Hadruta Sovet İttifaqının düşmənləri gətirib! Bu işdə xarici agenturamın, onların yerli əlaltılarının, qolçomaqların əli var!

ZİLBER. Siz heç bilirsiniz nə danışırsınız?! Bu xəstəlikdir, bu... elmdir, tibbdır. Özü də, cavan oğlan, siz də təhlükəsizlik tədbiri görün! Əlcək geyin, zərəb qəbul edin, tənəzfə taxın.

İLDİRİMLİ. Qorxmayın, professor, düşmənlərin yaydığı xəstəlik "Çeka"ya heç nə edə bil-məz! Siz elmdən danışırsınız. Amma mən deyirəm ki, bu, düşmənlərin işidir. Meyidlərin bədən üzvlərini kəşib camaatı içində taunu yayırlar. İnanmırsınız, gəlin baxın!

İldırımli sürətlə kənardakı qəbirlərdən birinə yaxınlaşır və var gücü ilə onun daşını qaldırır. ZİLBER (həyəcanla). Nə edirsiniz?! Oranı açmaq olmaz! Dayanın, yoldaş... e-e-e... yoldaş İL-dirımlı!

İLDİRİMLİ. Buyurun, baxın! Hamısının bədən üzvlərində yara var. Bıçaq yarası!

Professor heyətlə qəbrə baxır.

Diqqətlə baxın! O birisinin qarnına, bu birisinin döş qəfəsinə baxın! Görün mən düz deyirəm, ya yox?!

ZİLBER (şaşırmış). Heç nə başa düşmürəm! Mən belə bir şeyi nə elmi ədəbiyyatda oxumu-şam, nə də özüm belə bir hadisəyə rast gəlmişəm!

İLDİRİMLİ. Oxumamırsız... Rast gəlməmişiz... Əlbəttə! Çünki bunlar insan deyillər! Bunla-rın arxasında ingilislər, musavatçılar, pantürkistlər, daşnaklar, sərhəddi keçib gələn monarxiist ün-sürlər, zəhmətkeş xalqların qəddar düşməni beynəlxalq kapitalizm dayanıb!

ZİLBER. Axı...

MÜƏLLİF. Professor Zilber, İldırımli başa salmağa çalışdıqca, hiss edirdi ki, müvəkkilin onunla bağlı şübhələri daha da artır. Və bundan sonra, professor Zilber xəstələri müayinə edə-rəkən, bakterioloji analizlər apararkən İldırımli gəlib onun yanında dayanırdı, diqqətlə baxırdı və əlbəttə, bunun özündə də, bir nəzarət var idi. Gecələrdən birində professor Zilber və onun hə-mkarlarını sarsıdan, hətta, taundan da dəhşətli hadisə bu oldu ki, qəbirdən çıxarılan dördüncü me-yidin — bu, beş gün əvvəl taundan həlak olmuş Faytonçu kişinin meyidi idi — döş qəfəsində bi-çaq yarası tapıldı. Professor Zilber səhər saat beşdə gəlib Hadruta qaldığı otağa çatdı. Amma heç beşə dəqiqə də yata bilmədi. Bakıdan, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Xalq Komissar-ları Sovetindən teleqram gəldi. Onu təcili Bakıya çağırırdılar. Baş Siyasi İdarənin müvəkkilinin Bakıya göndərdiyi teleqram öz işini görmüştü. Hadrutla bağlı ətraf rayonlarda cürbəcür şaiyələr gəzirdi. Şuşaya da xəbər yayılmışdı ki, Hadrutu bağlayıblar. Xosrov müəllimin bütün fikri ma-arif işçilərinin Şuşada keçirilən seminarının gedişatında idi. Və o, əvvəlcə bu şaiyələrə inanmırdı, amma elə ki, Xosrov müəllim daha Şuşada bazar başında faytonçu kişini görmədi, elə ki, Hadrut-la bütün əlaqələr, doğrudan da kəsildi, Xosrov müəllimin üroyində sızılıtsını bütün ömrü boyu unutmayaacağı bir nigarənçiliq baş qaldırdı. Və həmin nigarənçiliq onu seminarın işini yarımcıq buraxmağa, heç bir icazə almadan Hadruta qayıtmağa məcbur etdi.

ZİLBER (öz-özünə). Heç inanılası iş deyil! Əgər doğrudan da hər şey o müvəkkil deyon ki-midirsə, onda axı gərek bu meyidləri kəsonların özləri də tauna yoluxsun!..

İşıq sönür

Bəşinci şəkil

Xosrov, I oşqor, II oşqor, III oşqor, oşqorlar.

İşıq yəno də səhnənin əks tərəfində yanır. Hadrutun ətrafı. Əşqorlar heç kimi Hadruta tərəf buraxmır.

XOSROV (bir-bir oşqorlara yaxınlaşır). Mən Hadrutdanam. Burdanam. Müəlliməm. Şuşaya seminar gəlmişdim. Orada eşitdim ki, Hadrutu bağlayıblar. Seminarı yarımcıq qoyub gəlmişəm.

I ƏŞGƏR. Hadruta olmaz!

XOSROV. Axı, niyə olmaz?

I ƏSGƏR. Olmaz!
XOSROV (II əsgərə yaxınlaşır). Niyə?.. Niyə, axı?..
II ƏSGƏR (pıçılıyla). Bir dəstə düşmən ifşa olunub.
Kollektivləşdirməyə qarşı ziyançılıq işləri ilə məşğul işilər. İndi onların bütün rayon üzrə istintaqı gedir.
XOSROV. Mənim düşmən kimi ifşa olunası heç kimim yoxdur, üç uşağım var, bir də arvadım...
III ƏSGƏR. Hadrut bağlıdır. Getmək olmaz!
XOSROV. Necə olmaz?! Axı mənim...
I ƏSGƏR. Hadruta olmaz!
MÜƏLLİF. Eləydi... Xosrov müəllimin Hadruta ifşa edilsə bir adamı yox idi: altı yaşlı Cəfər idi, dörd yaşlı Aslan idi, iki yaşlı Azər idi, bir də ki, Şirin idi və Azərbaycanda doqquz il idi Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Hələ ki, altı yaşında, dörd yaşında, iki yaşında düşmən ifşa olunmamışdı.

Əsgorlər tufanının qundağı ilə Xosrov müəllimi səhnədən çıxarır.

İşıq sönür.

Altıncı şəkil

*Mir Cəfər Bağirov, Zilber.
İşıq səhnənin o biri küncündə yanır.
Bakı. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Siyasi İdarəsinin rəisi M.C. Bağirovun kabinetində. Bağirov iki olini arasında tutduğu bir dostu karandaşı bir-birinə sürto-sürto otaqda var-göl edir. Ayaq üstə dayanmış Zilber məlumat verir.*

ZILBER. Mən, höküm Mərcülünin məlumatlarını təsdiq edirəm. Hadrut taun bürüyüb. Xəstəlik əvvəlcə erməni kəndlərində sürətlə yayılmağa başlayıb...

BAĞIROV. Nə üçün?

ZILBER. Ona görə ki, kənd camaatı arasında türkcəarəçilər meyidləri açıb, bıçaqla zədələyirmişlər ki, guya xəstəlik homin bıçaqdan qorxub çəkəcək. Bu da o erməni kəndlərinə baha başa gəlir. Özləri meyidlərdən yoluxub həlak olublar. Əvvəlcə sizin müvəkkil elə bilirdi ki, bunu sovet hökumətinin düşmənləri qəsdən edirlər.

BAĞIROV (ayaq saxlayaraq girdə və qalın şüşəli eynəyinin arxasından diqqətlə Zilberə baxır). Siz düşmənlərdən belə şeylər gözləmərsiniz?

ZILBER (özünü itmiş). Mən... Bilirsiniz...

BAĞIROV (yənə var-göl edərək onun sözünü kosir). Hadrutdakı taun epidemiyasını gizli saxlamaq lazımdır! Konsperasiya üçün, bütün rəsmi xəbərlərdə, məlumatlarda "taun" sözü "filiz" kimi yazılmalıdır! Qeyri-rəsmi, yəni şəxsi məktublarda isə bu bərdə bir söz demək qəti qadağandır! Aydındır?

ZILBER. Bəli!

BAĞIROV. Davam edin!

ZILBER. İndi xəstəlik Azərbaycanlı kəndlərinə də yayılıb. Hadrutun özü də taun içindədir...

BAĞIROV. Nə etmək lazımdır?

ZILBER. Birinci, bütün rayon ordu ilə əhatə olunmalıdır ki, kimsə taunu yoluxdurma bələdçi bir şeyi Hadrut ərazisindən çıxara bilməsin! Hadrut özü də əlavə olaraq, ikiqat mühasirəyə alınmalıdır! İkinci, bütün meyidlər yandırılmalıdır!

Pauza.

BAĞIROV. Davam edin!

ZILBER. Üçüncü, bütün rayon əhalisi üçün isti çadırlar və alt paltarından tutmuş üst paltarına, ayaqgəyibiyacan, tam geyim komplekti göndərilmişdir! (Get-gədə daha sürətlə danışaraq.) Dördüncü, bütün əhali çılpaq soyundurulmalıdır, göndərilmiş paltarları geyməlidirlər. Məcburi olaraq hamı öz evindən çadıra köçürülməlidir. Bu əməliyyat ciddi nəzarət altında olmalıdır ki, heç kim təzə paltarına taunlu paltarların mikrobuunu keçirməsin. Onların oynadından çıxarılmış paltarların hamısı homin şəxslərin öz evində qalmalıdır! Beşinci, evlərdən çadırlara köçürülmə zamanı taunlu xəstələrlə birinci dərəcəli və ikinci dərəcəli tənəşmə olan şəxslərin hamısının təcrid edilməsi təmin olunmalıdır.

BAĞIROV. Dərəcələri kim müəyyənləşdirir?

ZILBER. Biz sizin əməllərə təlimat vermişik.

BAĞIROV (pozitiv-pozitiv). Davam edin!

ZILBER. Altıncı, epidemiyaya yayılmış əraziyə kimyəvi dərmanlar göndərilmişdir...

BAĞIROV (xəbərsiz). Nə üçün?

ZILBER. Onlar bütün binaları, tikintiləri xlorpikrinlə dezinfeksiya etməlidir. Xlorpikrin taun zamanı ən yaxşı dezinfeksiya vasitələrindən biridir. Taun mikrobuunu bitirir, gümiriciləri məhv edir. Nəzərə alınmalıdır, epidemiyaya bax verməyən rayona hakim-gəyənə dostunu göndərilmişdir!

Pauza.

Mir Cəfər Bağirov Zilberə yanaşaraq düz onun gözlərinin içinə baxır.
BAĞIROV. Siz niyə indiyə kimi partiyağa daxil olmaq üçün ərizə verməmişiniz?
ZILBER (şaşırmış). Mən... həkiməm, siyasətçi deyiləm...

Pauza.

BAĞIROV. Biz bu bələdan qurtara biləcəyik?
ZILBER. Dediklərimi eləyə bilsək... qurtarırıq.
Mir Cəfər Bağirov keçib stolun başında dayanır.
M.C. BAĞIROV (əlindeki karandaşları stolun üstünə çırparaq qışqırır). Hadrut yandırılmalıdır!

İşıq sönür.

Yeddinci şəkil

*Xosrov, rus əsgər, Qırmızı Yaqub, Zilber, Müəllif, əsgorlər.
Hadrut ətrafı. Alovun şölələri altında səhnə işıqlanır. Əsgorlər Hadruta ikiqat mühasirəyə alıb. Xosrov qaçaraq rus əsgərə yanaşır.*

RUS ƏSGƏR. V Qadrut nelzya!

XOSROV. Ya je tam jivu, tam moya semya, moi deti, moya jena...

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

XOSROV. Poçemu?! Poçemu nelzya?! Xot obyasnite!

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

XOSROV. No poçemu?! Poçemu nelzya?! V çem pçıına?! Moj et ya moqu bit poleznim?! Ya je prepodavatel ruskoqo yazıka!..

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

Xosrov birdən Qırmızı Yaqubu görür.
(Qışqırır.) Yaqub yoldaş, Yaqub yoldaş, mənəm də, Yaqub yoldaş, tanımadın mənə?! Xosrov müəlliməm də, ucitelom...

QIRMIZI YAQUB. Niyə tanımadım?!..

XOSROV. Tanıdın?! Bəs niyə buraxdırmısan mənə? Axı sən do rütəbli adam!

YAQUB. Getmə, ucitel! Getməli yer deyil Hadrut!..

XOSROV. Niyə?

YAQUB. Soruşma, ucitel!..

XOSROV. Nə olub, axı?!..

YAQUB. Başımı götür get, qaç, qaç, ucitel, qaç buralardan!.. Bir do ömründə heç vaxt bu tərflərə gəlmə!..

Xosrov Qırmızı Yaqubun yaxasından yapışır. Onu silkələyir. Sonra yavaş-yavaş diz üstə yerə çökür.

XOSROV. Necə qaç? Necə getmə? Axı mənim orada üç balam var!.. Ailom var!..

QIRMIZI YAQUB. Yoxdur... ucitel... sənim... orada... daha... heç... kimin... yoxdur... Apardı, taun apardı hamını!..

Xosrov eləcə, diz üstə, altından yuxarı, dəhşətlə Qırmızı Yaquba baxır. Professor Zilber onlara yanaşır.

ZILBER (Xosrova baxaraq). Kto etot neşastnyy?!..

Xosrov diz üstə tonqala baxa-baxa it kimi zingildəyir.

QIRMIZI YAQUB. Etot çelovek... ucitel... ruskiy yazıq... dayet v şkolə... tri malenikx sına... poqibli... tri sına... malenikx... jena... toje poqib! Sam zdes ne bi!

ZILBER. A kak on oçutılsa zdes? Kak prorrvalsya v Qadrut? Ves Qadrut ved okrujen!?

QIRMIZI YAQUB. Ne znayut! Kak ptısa! Kak ptısa! Kak ptısa!

MÜƏLLİF. Və Qırmızı Yaqubun gözləri doldu. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra, 9 il ərzində başqalarını ağıladan bu adam, bu bolşevik, bu "qırmızı" loqobli milis işçisi, indi özü uşaq kimi içini çəko-çəko ağılamağa başladı. Professor Zilber də, Qırmızı Yaqub da dizləri üstə çöküb xəstə bir parılı ilə işıldayan gözlərini tonqala zilləyərək xırıltılı səslə it kimi qırıq-qırıq zingildəyən Xosrov müəllimə baxırdılar. Homin gecuyarsı Hadrutdakı o tonqal eləcə yandı, sonra o alov zəiflədi, söndü. O yerləri yənə do gəccinin qarınlığı aldı. Tamam sakitlik çöküdü İndi bu yerlər tamam bombos idi. Bir azdan səhər açılacaqdı. Sonra günür, aylar, illər ötöcəkdi və o zaman o tonqal yerinin izi-sorağı da qalmayacaqdı, o tonqal yerində çiçəklər açılacaqdı. Sosializm, kommunizm qurulacaqdı. Kapital dünyası məhv ediləcəkdə, bütün dünya proletariata azad olacaqdı.

İşıq sönür.

Səkkizinci şəkil

Ələsgər, Əflatun, Cümşüdlü.

1939-cu il. Bakı. Məktəb. Məktəbin direktoru Ələsgər müəllimin kabinetini. Məktəbin partiya təşkilatının katibi Əflatun müəllim hövlinə Ələsgər müəllimin kabinetinə daxil olur.

ƏFLATUN. Görürsünüz, bu maskalanmış düşmənləri? Ələsgər müəllim?! Kirovu, o adı nədir, şey... Mij... Mej... Menj... Menjinski, Kuybışkini, Qorqinin yazıq oğlunu, Qorqinin özünü bu şpionlar necə öldürdülər?! Svoluşlar, Molotovu, Kaqanoviçi, Voroşilovu, həтта, həтта... o adı nədir, şey, adamın dili də bizim desin, həтта öziz atamızı Stalin yoldaşı öldürmək istəyirmişlər... Ay siz öləsiz!.. Qoymanq!.. Göl, o adı nədir, şey, sayıq dayanmışq keçikdə!.. Svoluşlar!.. Ancaq, Ələsgər müəllim, biz hələ bir dəne də olsun buxarınçını, əclaf rkovçunu işfə eləməmişik. Mən elə bilirəm ki, Ələsgər müəllim, bu bizim üçün, o adı nədir, şey, pazordur...

ƏLƏSGƏR. Ay Əflatun müəllim, sən axı, humanist adamsan, xeyirxahsan, hamıya yaxşılıq eləmək istəyirsən, tələsmə... ancaq tələsmə...

ƏFLATUN (sən ümidlə). Onda gəlün, bizim məktəb, o adı nədir, şey, məsələ qaldırsın, Təzə Piri söksünlər, Təzə Pir dayanıb camaatın gözünün qabığında, o adı nədir, şey, dini təbliğ eləyir...

Pauza.

ƏLƏSGƏR (güclə özünə gəlir). Hə, bax, bu yaxşı fikirdir, Əflatun müəllim!.. Ancaq sən tələsmə... hələ tələsmə...

ƏFLATUN. Keçən dəfə... o adı nədir, şey, getmişdim 5 nömrəli məktəbə. Bilirsən necə qaçaqlayablər bizi?! Orda "izhari-nifrət" mitinqində çıxış edən müəllimlər, şagirdlər, xalq düşmənləri Əhməd Cavada, Abbas Mirzə Şərifzadəyə, Səlman Mümətaza, daha kimlərə, o adı nədir, şey, nifrətlərini izhar edirdilər. Şagirdlər həbs edilmiş atalarını lənətləyib, o adı nədir, şey, deyirdilər: "Mən bilirəm ki, atam belə əclafdır". Bax, onda, Ələsgər müəllim, mənəm, o adı nədir, şey, siyasi keçikdə dayanmaq, şey, cəhirasım çöşürdü!.. O şagirdlərə qulaq asırdım, maladə onlara, əsl komsomolçu, əsl pioneridilər də, Ələsgər müəllim, ancaq biz isə, o adı nədir, şey, dayanmışıq bir kənardə...

ƏLƏSGƏR. Sən tələsmə, Əflatun müəllim, yüz ölç, bir biç...

ƏFLATUN. Bas, raykom, Ələsgər müəllim? Məndən, o adı nədir, şey, tələb edirlər, axı?! Deyirlər, niyə xalq düşməni işfə etmirsen? Məni bura niyə göndəriblər?

ƏLƏSGƏR. Raykomda da hamısı alicənab adamlardır da, ay Əflatun müəllim... Hamısı xeyirxah, sən kim kimi təmiz adamlardır da!..

ƏFLATUN. Bilirəm də, ancaq... (*Qotiyyyətə*) Növbəti partiya iclasında, o adı nədir, şey, Xosrov müəllimin məsələsinə müzakirə etmək lazımdır!

ƏLƏSGƏR (daxili bir həyəcanla). Ay Əflatun müəllim, o yazıqdan da xalq düşməni olar?! Gömrirsən, qarəğünün biridi, dördin-sərin içindədi?..

ƏFLATUN. Elo məsələ də bundadır da, Ələsgər müəllim, nöyün dördünü çökür, o hə?! Nöyün?! Niyə öz xəssi, o adı nədir, şey, kədarini ictimai işlərdən üstün tutur?! Biz bu cür xoşbəxt həyat qurmuşuq, sosializm təntənəsi içindəyik, yoldaş Stalinlə bir dövrdə yaşayıyıq, onun o adı nədir, şey, nəfəs aldığı hava ilə nəfəs alırıq, ancaq bu, o adı nədir, şey, dərd çökür! Bəlkə elo sosializmin təntənəsinin dördünü çökür, hə?!

ƏLƏSGƏR. Yox, yox, elə deyil, Əflatun müəllim... Sən özün insan psixologiyasının gözəl bilicisən, elə deyil?

ƏFLATUN (bilirmə desin). Mən... Şey...

ƏLƏSGƏR. Elədi, əlbəttə, elədi...Ona görə də mən sənəni xətrini yerlə göy qədr istəyirəm! Özün yaxşı bilirən, hərən bir xasiyyəti olur, bu Xosrov da belə adamdır də...

ƏFLATUN. İnanın mənə, Ələsgər müəllim, Xosrov gizlin, o adı nədir, şey, trotskiçidi, ya da, o adı nədir, şey, zinovəvçidi! Gözlərindən görürəm!

ƏLƏSGƏR. Düz adamsan də!.. Sənəni bu cürə sayıq olmağın əla işdir, amma tələsmə, Əflatun müəllim, yüz ölç, bir biç, xostə tələsər, armud vaxtında doyar, Vallah, görörsən, sən elə bir xalq düşməni işfə edəcəksən ki, hamı sənə öhsən deyəcəklər! Amma tələsmə... İndi məni başlaşa, yaman yorulmuşam, mən gedim... Qar da deyəsən bərkiiyir, sağ ol. Sağ ol, özün də tələsmə, Əflatun müəllim, tələsmə...

İkisi də otaqdan çıxır. Ələsgər müəllim tolosik səhnədən gedir. Bu an oks tərəfdən rayon partiya komitəsinin şöbə müdiri Cümşüdlü görünür. Əflatun müəllim cold ona yaxınlaşır.

ƏFLATUN. Yoldaş Cümşüdlü, mənə sizə sözüm var.

CÜMŞÜDLÜ. Eşidirəm.

ƏFLATUN. Siz özünüz bilirsiniz ki, mən, o adı nədir, şey, partiyaçıyam. Əziz atamızı Stalin yoldaşın kollekti... şey... kollektivləşdirmə siyasətinin şərəfinə oğlunun adını "Kolkox" qoymuşam. Partiya iclaslarından tutmuş pioner toplantılarına qədər, bütün icaslarda çıxış edirəm. Hamını da, o adı nədir, şey, xalq düşmənlərinin əhatəsində həmişə sayıq olmağa çağırıram, şübhəli adamlar

haqqında, o adı nədir, şey, materiallar toplayıram... (Ora-bura baxaraq pıçılıyla.) Lazımı yerlərə siqnallar verirəm... Amma məktəb müdiri Ələsgər müəllim liberallıq edir. Mən özüm tramvay sürənlikdən gəlib partiya təşkilatının katibi olmuşam. Hələ tramvay parkında işləyəndə bir konduktor, iki tramvay sürəni zinovəvçiy kimi, trotskiçi kimi işfə etmişəm... Amma burada Ələsgər müəllim ... (ehtiyatla) mən də hamı kimi bilirəm ki, o qubahdı, yoldaş Mir Cəfər Bağirovun yerlisidi, onu şəxsən tanıyıy, uşaqlıqları bir yerdə keçib... Amma Ələsgər müəllimin liberallığı...

CÜMŞÜDLÜ (qəzəblə). Məni provokasiyaya çəkmək istəyirsən?! Məndən söz almaq istəyirsən?! Sənə kimilərinə mən çox görmüşəm!.. Əlindən başqa bir iş gəlmir, istəyirsən provokasiya edəsən?! O qədr işfə etməyə adam var ki, gör gəlib kimdən pıçıldayır raykomun qulağına?! Maymaq oğlu, maymaq! Get kollektivdə xalq düşməni tap, işfə elə!

ƏFLATUN. Qoymur axı...

CÜMŞÜDLÜ. Qoymur?!

ƏFLATUN. Hə, o adı nədir, şey...

CÜMŞÜDLÜ. Onda sənəni özünü xalq düşməni kimi işfə edirik!

Cümşüdlü iti addımlarla səhnədən çıxır. Əflatun onun ardınca baxır, sonra yenə də ona tərəf qaçır.

İşq sönür.

Doqquzuncu şəkil

Ələsgər, Firuzə, Arzu, Firudin, Xıdır, Kəlonor, arvadı, Xosrov, arvadı, Əlibala, Müəllif. Bakı. Ələsgər müəllimin evi. Səda bir otaq. Ələsgər müəllimin arvadı Firuzə xanım stolu bəzəyir. Divarda Stalinin balaca bir qızla şəkli, "Şahsonəm", "Korəgü" və o dövrdün başqa tamaşalarının afişaları asılıb. Ələsgər müəllim əllərini silə-silə otağa daxil olur.

FIRUZƏ. Bəs niyə belə gec gəldin?

ƏLƏSGƏR. Əşi, o Əflatun müəllimin əlindən güclə qurtarıb gəlmişəm. Pay atonan! İnsan necə mərdiməzar olarmış! O zalım oğluna imkan versən...

FIRUZƏ. O tramvay sürəni görüm elə, tramvay altında qalsın! Onu görüm qara torpağa girsini!

ƏLƏSGƏR. Qarğış cəlmə. O da adamdır da, insandı, uşaqları var...

FIRUZƏ. Başqaları bəs adam deyil?! Başqalarının uşağı yoxdu?! Yazıq Əvəz bəy, gör o ağsaqqal kişinin başına nə oynular açılar ki, deyib, Türkiyə şpionuyam... Fransada oxuyub, heç olmasa boynuna qoyaydılar ki, fransız şpionudur. Bədbəxt oğlu bədbəxt... Arvadını, qızını da sür-gün ediblər Qəzaxıstanə...

ƏLƏSGƏR. Bir az yavaş danışıq...

FIRUZƏ. Day bundan da yavaş necə danışıq, ürəyim partlayır axı! Bir məmləkətdə ki, tramvay sürəni birdən-birə məktəbdə partiya təşkilatının katibi qoyalar, onda belə olar də...

ƏLƏSGƏR (səhbəti dəyişir). Yaxşı, nə kömək edim sənə?

FIRUZƏ. Sağlıq! Dincəl bir az. Özün də darıxma, allah qoysa, yaxşı qonaqlıq olacaq.

MÜƏLLİF. Qoribədir, həmişə belə bir gözənlilməz soyuq düşəndə, qar yağanda Ələsgər müəllimin içini bir narahatlıq bürtüyürdü, amma bu günkü soyuq, bu qar, indi bu adamın ürəyinə sövət hakimiyyəti qurulandan bəri hiss etmədiyi bir coşğunluq, bir ruh yüksəkliyi, həтта, ağlaşmaz olsa da, bir hərarət gətirmişdi. Qoribədir, qar və hərarət! Elo bil lopa-lopa yağan o ağ qar, daha dünyanın qara yox, ağ günlərindən xəbər verirdi... Bu gün yeganə qızın ad günü idi, bəlkə ona görə belə idi? Amma... amma lap derində, o derində ki, ora yol çox uzaq idi, qarın o hərarəti elə bil ki, gedib ora çat bilmirdi və orada yenə də... yenə də nəso bir narahatlıq qalmıqda idi.

FIRUZƏ (gülümsəyir). Sən elo həmişə narahatsan də... Bir yere gedəndə necə saat ovsəl həzirləşib otursan. Kislovodskiya gedəndə, yadda, qatarın torpomonoyno üç saat qalmış bizi vaxt-zala aparırdın... Eh, hayf! deyildim o sakit günlər!.. Qədrimi bilmirmişik!

ƏLƏSGƏR. Bir şey almaq lazımdır deyil?

FIRUZƏ. Yox, hər şey var, narahat olma.

ƏLƏSGƏR. Çörək az deyil?

FIRUZƏ. Yox, yox, sən narahat olma də, hər şey var.(Otaqdan çıxır.)

ƏLƏSGƏR (poncoroyu yaxınlaşır). Amma bu gözəl qardan olmaq a!..

FIRUZƏ (yenidən otağa daxil olur). Maşallah, Arzunun olından evdə albxura qalmır, bunları gizlədib saxlamışdım bu gün üçün. Bu da Ordubad loposı!.. (Əlindəkiləri mizin üstünə düzə-düzə yavaşdan.) Ay Ələsgər, bilirəm niyə, amma səhərdən bəri, allah qoni-qoni rohmət elosin, professor Fazil Ziya yadına düşüb. Necə deyirdi? "Təz-tez teatrda gedin, plon yeyin, üzünüzdə gül-sən həmişə!.." Yazıq kişiyi, bütün Bakımın taniyib həz-mət etdiyi bir hökümə necə də "pantürkist" adı qoyub, güllötədilər!.. (Daha da yavaşdan.) Allah sizə lənət elosın! Gördüyünüz işlər öz başımıza gəlsin!

ƏLƏSGƏR. Nə isə, belə bir gündə bu sayaq işləri yada salmaq, fikirləşmək lazım deyil. Arzu otağa daxil olur.

ARZU. Ata, Əvəz bəy də gələcək bu gün?
ƏLƏSGƏR. Sən daha Əvəz babanın adını çəkmə.

ARZU. Niyə?

ƏLƏSGƏR. Belə məsləhətdi.

ARZU. Niyə belə məsləhətdi?

FİRUZƏ. Qızım, get paltarını dəyiş, təzə donunu geyin. İndicə qonaqlarımız gələcək.

Arzu o biri otağa keçir.

ƏLƏSGƏR (*qızın arduca baxaraq*). Məktəbdə Pavlik Morozovçular dəstəsinin ən fəal üzvüdü, dünən arakəsmədə dayanıb baxıram ki, dəstənin divar qəzetində Hüseyn Cavidin pionerlərin düşməni kimi ifşa edib...

FİRUZƏ. Ələsgər, hələ başa düşür... uşağıdır də... Uşağıdır, başa salarsan, gedər ağzından bir söz qaçırar... Allah İraq eləsin!

ƏLƏSGƏR (*az qala pıçiltı ilə*). O boya bir insanı, Cavid efəndini deyirəm, necə də məhv edirlər?! Vallah, fikirləşəndə ürəyimdən qaqpqara qanlar axır! Məsələ müsəlmanlıqda, xristianlıqda deyil! Bunların mayasında sökmək, dağıtmaq, kor qoymaq, yerlə-yeksan etmək, ocaqları söndürmək var! Bunların etiqađı şeytanadır! Oğul atanı satır, qardaş qardaşı ifşa edir, qız anadan imtina edir, arvad ərinəndə Partiya təşkilatına şikayət ərizəsi yazır, bacı bacıdan casusluq edir, məscidli, kilsələr dağıdır... Adam arvadı ilə danışıqda da qorxur ki, siyasi səhv buraxar! Bunun axırı nə olacaq?! Bu necə zamanədir, necə quruluşdur?! Hansı dövrə, hansı quruluşda bu qədər qorxu olub?!

FİRUZƏ. Özün demədin ki, bu gün görək bunlar barədə fikirləşməyək? Qanını qaraltma, indiki qonaqlar gələcək...

ƏLƏSGƏR (heç cürə özünü ələ ala bilmir, tamam pərişan). Adam özü özündən ehtiyat edir... (*Divardakı tamaşa afişalarını göstərir*). İndi o adam ki, bu əlifba ilə yox, ərəb əlifbası ilə oxuyur, deməli xalq düşmənidir! Belə də zülm olar?!

Firuzə xanım Stalinin divardan asılmış portretinə tərəf çevrilib iki əli ilə də ona küll qoyur.

FİRUZƏ. Ala e!..

ƏLƏSGƏR. Axı, ay başınıza dönüm, bu ərəb əlifbası ilə bu bədbəxt xalq min ildə ki, yazıb oxuyur! Evinde ərəb əlifbası ilə kitab varsa, deməli, sən sovet hökumətinin düşmənisən, müsəvatın agentisən, millətçisən, panislamistsən, pantürkiistsən?! Kime başa salarsan ki, bu əlifba ilə Füzuli yazıb, Vaqif yazıb!

FİRUZƏ. Eh, tək kitabı bəyem?! Bunlar daşlarla də düşməncilik edirlər. Bibiheybət, o gözəl məscidi, görmədin, gecə yerlə-yeksan edirlər?!

ƏLƏSGƏR. Dünyanın ən günahsız yeri qəbiristanlıqdır, ora də el atırlar, məqbərələri dağıdır, orada da bəd əməllər axtarırlar. Yaxşı, ay ocaqlar, ay vicdansızlar, ay nankorlar, ay adını yeni həyat qurucusu qoyub həyatı dağıdanlar, yaxşı, deyək ki, məscidlər müsəlmanlıqdır, siz də ki, islamla qanlı-bıçaqsızın, bəs Bakının ən gözəl yerindəki o nəhəng Aleksandr kilsəsinin niyə daşını daş üstə qoymadı, uçurduz, yox etdiz?!

FİRUZƏ. Sakit ol, qoy cəhənnəm olsunlar, bəsdir...

Pauza.

Kimləri çağırmissan?

ƏLƏSGƏR. Özün bilirsen də... Əlibala müəllimdi, Firudin müəllimdi, Kələntər müəllimdi, bir də... Xıdır müəllimi çağırtdım...

FİRUZƏ. O idman müəllimini?

ƏLƏSGƏR. Neyləyirəm? O da mərdimazarn biridir, istəmirəm tramvayçılıyla birləşib camaatın başına müsibət açsın!.. Xosrov müəllimdi...

FİRUZƏ. Xosrov müəllim arvadı ilə gələcək?

ƏLƏSGƏR. Hə, yaqın ki... Demişəm, ikinin gəlin.

FİRUZƏ. Sən görməmişsən onun arvadını?

ƏLƏSGƏR. Yox, harada görəyəm ki?..

FİRUZƏ. Yaxşı adamdır Xosrov müəllim, torpağı sanı yaşasın, rəhmətlik dedomə oxşayır, dindirməsən, dinən deyil. Yaxşı etdi evləndi, heç olmasa, bir gün görür. Elo deyil, sən Allah?!

ƏLƏSGƏR. Təki elə olsun, ağır adamdır.

FİRUZƏ. Kaş Xosrov müəllimin arvadı özünlə layiq çıxsın.

ƏLƏSGƏR. Layiq olar, niyə olmasın? Bəyənib orə gedibse, yaxşı olar, uşağı deyillər ki...

FİRUZƏ. O yazıq paltosunun düymələrini özü tikirdi. Bizdə çıxarıb asanda görmüşdüm. İndi heç olmasa, ağır, bir gün görür... Ay Ələsgər, amma bir az hava! adama oxşayır e, Xosrov müəllim...

ƏLƏSGƏR. Mən elə bir şey hiss etməmişəm. Düzdü, hərdən elə bil ki, heç nə eşitmir, heç nə görmür, hansısa, tamam başqa bir aləmin içindədi. Bir də görürsən, rəngi ağardı... Hərdən içində kimləsə danışır... Nə bilim, insandır də...

FİRUZƏ. Eh, hələnin yüz cürə dördi-sori var. Amma yaxşı adamdı, priliçni adamdır ey, pri-

liçni, abırılı, həyalıdı. Allah bilir, başı nələr çəkib?! Deyirlər, qabaq ailəsi varmış, hamsı da birlən qırılıb, bədbəxtin, hə, ay Ələsgər?

ƏLƏSGƏR. Belə danışsınlar. Vallah, nə bilim, dəhşətdir...

FİRUZƏ. Dəhşət olmayanda, bəs nədir?!

Arzu otağa daxil olur. Firuzə söhbətini dəyişir.

Oy, bu don sənə necə yaşayır?!

ƏLƏSGƏR. Mübarəkdi!

ARZU. Bundan sonra evdə həftədə bir dəfə divar qəzeti çıxaracağam!

FİRUZƏ. A-a-a... evdə də divar qəzeti olar?

ARZU. Olar! Mən çıxaracağam, siz də baxacaqsız! Sizə deməyə sözlərim var!

FİRUZƏ. O sözləri elə ağzımda de, biz də qulaq asağ də...

ARZU. Yox, onları divar qəzetində yazacağam! Baş məqalədə sizi tənqid edəcəyəm!

ƏLƏSGƏR. Bizi?!

ARZU. Hə, sizi! "Koroğlu" operasını da tənqid edəcəyəm!

FİRUZƏ. A-a-a... Bəs, o operadan xoşun gəlirdi?! Neçə dəfə baxmışdın, məni də dartıb apar-mışdın ora?!

ARZU. Əvvəllər xoşum gəlirdi. Bəstəkar bizim gözümüzə küll üfürüb, indiki başa düşürəm! Bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov ona görə "Koroğlu"nu yazıb ki, müasir mövzuda opera yazmısan! Bəstəkar müasir mövzudan qaçıb! O opera, görək kolxozdan olaydı! İndi xan, padşah yoxdur. Koroğlu, görək qolçomaqlara qarşı mübarizə aparaydı! Kitabxanada pioner dispuu keçirəcəyik. Mən bu barədə məruzə edəcəyəm, bəstəkarı da çağıracağıq ki, noticə çıxarsın!

ƏLƏSGƏR. Tarix bəyem bizim deyil?! Koroğlu qəhrəman olub, xalqın azadlığı uğrunda xan-larla, sultanlarla döyüşüb gərib...

ARZU. Bəs Pavlik Morozov?!

ƏLƏSGƏR. O da qəhrəmandır. Mən bir söz demirəm ki...

ARZU. Koroğlu xanlara qarşı vuruşub, Pavlik Morozov isə qolçomaqlara qarşı. Hətta, atasını da, babasını da ifşa edib! Hansı vacibdir?! "Koroğlu" operası görək müasir mövzuda olaydı.

ƏLƏSGƏR. Axı, hər mövzunun öz yeri var də...

Pauza.

ARZU (*diqqətlə atasına baxaraq*). Sən müasir mövzunun əleyhinəsin?

ƏLƏSGƏR (*hürkmüş*). Yox, əleyhinə deyiləm...

ARZU. Qurtardı getdi! (*Əlindəki kağızı göstərir*) Bu sorğu anketidir, pioner baş dəstə rəhbərimiz paylayıb. Beş sual var burda, hamısını cavab yazmışam, qulaq asın! (*Əlindəki kağızı oxuyur*.) Birinci sual - "Ən çox sevdiyin insan?" Cavab - "İosif Vissarionoviç Stalin!" (*Ələsgər müəllimə*.) Guya ki, başqa cavab ola bilər?..

ƏLƏSGƏR. Hə də!..

ARZU (*oxuyur*). İkinci sual - "Sənə ən doğma adam?" Cavab - "İosif Vissarionoviç Stalin!" (*Firuzəyə*.) Düzdü?

FİRUZƏ. Vallah...

ƏLƏSGƏR (tələsik arvadının sözünü kəsir). Əlbəttə, düzdü!

ARZU (*oxuyur*). Üçüncü sual - "Ən çox sevdiyən ədəbi qəhrəman?" Cavab - "Pavlik Morozov." Dördüncü sual - "Ən çox sevdiyini yazıçı?" Cavab - "Sevimli qəhrəman Pavlik Marozov haqqında əsər yazmış Vitaliy Qubarev." Beşinci sual - "Kimo nifrot edirsən?" Cavab - "Hüseyn Cavidə, Əhməd Cavada, Abbas Mirzə Şorifzadəyə, Mikayıl Müşfiqə, Üli Rəcəbə və bütün başqa alçaq faşistlərə. Çünki onlar sovet pionerlərinin xoşbəxt həyatını məhv etmək istəyirdilər!" Necədir?

Pauza.

Hə?

ƏLƏSGƏR. Yaxşıdır...

ARZU (*Stalinə ona gəl verən balaca qızın divardan asılmış şəklini göstərir*). O şəklin də, bə, balacasını almışam. (*Göstərir*.) Divar qəzetinin ortasına yapışdıracağam. Bu, qəzetin daimi materialı olacaq! Çünki, Stalin baba ilə qucaqlaşan o qız, dünyanın ən xoşbəxt qızı Gerya Markizovadır. Stalin baba onu qucaqlayıb öpür. Gerya Markizova ən xoşbəxt sovet qızıdır. (Şəkli öpür və otaqdan çıxır.)

Ələsgər moottol qalib.

FİRUZƏ. Arzuya dil yetirmək çətin məsələdi. Zomano uşağıdı ki, qoy belə də olsun, diribaş olsun. Qız uşağıdı... Biz ömrü boyu onun yanında olmayacağıq ki! Günlerin bir günü köçüb gedəcəyik bu dünyadan. Qoy Arzu öz haqqını tələb etməyi bacarsın. İndiki zomano ki, Əfəlanın kimi adamları yetişdirib, qoy Arzu həmin adamlarla danışmağı bacarsın!

ƏLƏSGƏR. Nə deyim, vallah...

MÜƏLLİF. Əlbəttə, Arzunun xəbəri yox idi ki, indiki gün, bax, bu qış günü o balaca qız,

həmin o Gerya Markizova Qazaxıstanda sürgündədir. Bu qızın atası Buryat Muxtar Sovet Respublikasını yaranarlardan biri, görkəmli buryat bolşeviki Ərdan Markizov 1937-ci ildə xalq düşməni kimi ifşa olunub və onu yapon casusu kimi güllələyiblər. Geryanın anasını həbs ediblər. Gerya, özündən iki yaş böyük qardaşı ilə tək qalıb, ata yox, ana yox, Stalinin Kremlə o balaca buryat qızına bağlı olduğu bir paterfonla, bax, o şəkli isə onlara yadigar qalıb...

FİRUZƏ. Hə, zəmanə uşağıdır. Qoy belə də olsun. Belə olmasa, Əflatun kimi nadürlülərlə bir ölkədə yaşamaq çətin olar.

Qapı döyülür və ər-arvad bu qəfil qapı döyüntüsündən hürküb bir-birinə baxır.

Pausa.

ARZU (*qaça-qaça gəlir*). Qonaqlar gəldi...

Ələsgər müəllim gedib qapını açır. Fırudin müəllim arvadı ilə daxil olur.

ƏLƏSGƏR. Xoş gəlmisiniz! Buyurun!

FİRUZƏ. Xoş gəlmisiniz! Keçin!

FİRUDİN. Axsamınız xeyir! Xoş günlərə gələk. Əcəb qar yağır.

ƏLƏSGƏR. Hə, tərtəmiz, ağappaq... Soyunun, buyurun!

FİRUDİN. Səni təbrik edirik! Böyük qız olasan! Xoşbəxt olasan!

ARZU. Sağ olun! Mən onsuz da xoşbəxt sovət pioneriyəm!

FİRUDİN (*gülür*). Sən bir bunun dilinə bax e!..

ARVADI. Zəmanə uşağıdır də!

Xıdır müəllim daxil olur. Sonra Kələntər müəllim arvadı ilə gəlir. Görüşürlər.

KƏLƏNTƏR (*mizə baxaraq*). Əla! Əla! Mənim bəxtim lap əvvəldən gətirib. Yeddi qız atası olanda, nə olar?! Bizim arvad yarımcı kilo ətdən o qədər çoxlu, özü də dadlı xörək bişirir ki, yeyib qurtara bilmirik! Heç nədən bir şey bişirir! Allah and olsun! Qarın da ki, tox oldu, vəssalam, deməli, işlər əladır, kimyanı da uşaqlara yaxşı öyrədəcəksən!

Qapı döyülür. Əlibala müəllim gəlir. Görüşürlər.

ƏLƏSGƏR. Yənə vurmusan?

ƏLİBALA (*qulağına*) Əşşi, vurmayım, nə edim?! Görmürsən, nə qayırlar, köpəyusağı?! Mən də köhnə kommunistəm də, biz belə demişdik bəyəm?! (Bərkdən.) Bizim Sofya Kovalevs-kayamızın bu gün on üç yaş tamam olur. İndi bunu ancaq biz qeyd edirik. Gələcək yubileylərini isə, bütün elmi ictimaiyyətdə qeyd edəcəm! Görürsünüz! Riyaziyyatda bu qızın istedadına söz yox-dur!

Yənə qapı döyülür. Xosrov müəllim arvadı ilə daxil olur. Hamı stolun arxasında öyləşir.

ƏLƏSGƏR. Gəlin, Kələntər müəllimi masabəyi seçək!

Səs-küy.

- Əla!

- Çox gözəl!

- Mübarək olsun!

KƏLƏNTƏR (*ayağa qalxır*). Onda bədələri süzün, qədəhləri doldurun, mənə də konyak sü-zün!..

Ələsgər qədəhləri doldurur.

(*Arzuya baxaraq*). Əziz dostlar, bu gün bizim bu gözəl qızımızın...

XİDİR (*ayağa qalxaraq onun sözünü kəsir*). Bir doqıq! Bir doqıq, yoldaşlar! İcazə verin, bu gözəl gündə ilk sözü mən deyim! Mən bir söz deyim, ondən sonra Kələntər müəllim nə qədər istəyir, söz desin! Ürəyimdə sözlüm var, yoldaşlar! Onu görək deyim! Gəlin bu gözəl axşamda ilk qədəhləri atamız, rəhbərimiz, əziz Stalin yoldaşın sağlığına içək! Yaşasın! Min il yaşasın İosif Vissarionoviç Stalin! Tarixin ən müdrik adamıdır yoldaş Stalin! Təsədüfi deyildir ki, yoldaş Stalin yetmiş iki il bilir! (Qədəhi başına çökür, sonra boş qədəhi tersinə stolun üstünə qoyur.)

Pausa.

ƏLƏSGƏR (*cəld ayağa qalxır*). Gözəl sağlıqdır! Qalxın ayağa, dostlar!

Hamı ayağa qalxır

Xıdır müəllim ürəyimizdən xəbər verdi! Əziz Stalin yoldaşın sağlığına!

XOSROV (*arvadına*). Sənin sağlığına!

Hamı içir və yənə sakitlik çökür. İşıq sönmür.

Onuncu şəkil

Mit Cəfor Bağırov, Ostaşkov.

Səhnənin o biri tərəfində işıq yanır. Bakı. İstintaq otağı. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası-nın birinci katibi Mit Cəfor Bağırovun cəynəyinin girdə və qalın şüaları işıqda parlayır. Üz-gözü qançır içində olan Ostaşkov dirləri üstə Mit Cəfor Bağırovun qarşısındadır.

OSTAŞKOV. Kak xoroşo, çto vı prişli!.. Kak xoroşo, çto vı prişli!.. Tovariş Bağırov, eto ya... Ostaşkov... Bıvışy sekretar Bakinskoqo Komiteta Partii... Ostaşkov... tovariş Bağırov... Vaş soratnik!.. Vı niçeqo ne znæte o koşmarax v NKVD, tovariş Bağırov!.. Eto ujas... Vı ne mojetə sebe daje predstavit, tovariş Bağırov!.. Kak xoroşo çto vı prişli... U menya vımoqayut priznaniye v kontrevolyusionix prestupleniyax... Vı je znæte menya... Menya znayet tovariş Stalin!.. Kakoy je ya kontrevolyusioner?! Kak xoroşo, çto vı prişli!.. Tut fabrikuyut delo na rukovoditeley partii, pravitelstvo, na soratnikov tovariş Stalina!.. Pomoqite... Pomoqite... Tovariş Bağırov!.. Ya je vmeste s tovarişem Stalinim vel podpolnuyu rabotu v tsarskoy Rossii... V Baku... Vı je znæyete eto, tovariş Bağırov! Ya je bil ryadom s vami... mi je s vami vmeste uniçtojalni nastoyaxiş vrapog sovet-skogo stroya!.. Pomoqite, tovariş Bağırov!..

M.C.Bağırov əsəbi halda tapıyı ilə vurub onu yərə sorir və sürətlə səhnədən çıxır.

İşıq sönmür.

On birinci şəkil

Ələsgər, Fıruza, Kələntər, arvadı, Xıdır, Xosrov, arvadı, Əlibala, Arzu. Yənə səhnənin o biri kücündə işıq yanır. Ələsgər müəllimin evində qonaqlıq davam edir. Kələntər müəllim yənə ayağa qalxır.

KƏLƏNTƏR. Qədəhləri doldurun! Bax, belə!.. Əlibala müəllim, elə-belə söz deyən deyil!.. Bax (*Arzuya baxır*), bizim bu gözəl qızımıza deyir ki, Sofya Kovalevs-kaya olacaq! Mən lap yüz faiz inanıram buna! Ona görə də, bu qədəhləri içək!..

XİDİR (*hövləyə ayağa qalxaraq*). Əziz dostlar, təmizləmə min dəfə üz istəyirəm ki, onu a-fsaytda qoyuram. Ancaq ürəyimə bir gözəl sağlıq gəlib ki, onu da mən bu gözəl məclisdə deməliyəm. Bu qədəhləri qaldıra qaldıra yoldaş Stalinin yaxın silahdaşı və tələbəsi, Azərbaycan zəhmətkeş-lərinin qaynıq atası, əziz Mir Cəfor Bağırov yoldaşın sağlığına! Yaşasın, min yaşasın yoldaş Mir Cəfor Bağırov!

Pausa.

Xıdır əvvəlcə əlindəki qədəhi başına çökək istəyir, sonra dayanır və yavaş-yavaş qızobə keçən bir təəcüblə bir-bir məclis əhlinə baxır. Xosrov müəllim onun o baxışlarını altında ayağa qalxır.

XOSROV (*əsəbi*). Mir Cəfor Bağırov yoldaş bizim rəhbərimizdir. Düzdür. Amma niyə qoy-mursuz səhərdən bəri bu gözəl qızın sağlığına içək?! Bu gözəl qızı təbrik edək?!

Pausa. Hamı şəşir. Ələsgər müəllim özünə gələrək ayağa qalxır.

ƏLƏSGƏR. Bir doqıq, Xosrov müəllim, bir doqıq! Arzu qaçmır ki, buradadır, özümüzün-küldür, sağlığına da içəcəyik, sözlümüzü də deyəcəyik. Ancaq bu qədəhləri qaldıra qaldıra Xıdır müəllim deyən sağlığa! Doğrusu, bizi qabaqladı Xıdır müəllim. Yaxşı da etdi! Sağ olsun! Yoldaş Mir Cəfor Bağırovun sağlığına! O böyük insan başımızın üstündən oskik olmasın! Yoldaş Stalinin sevimli şagirdi və silahdaşı kimi, həmişə bizə bu cür müdrik rəhbərlik eləsin! Həmişə bizə belə yol göstərsin!

Hamı ayağa qalxıb qədəhləri içir.

İndi isə Arzudan xəhiş edək, bizə bir şer desin.

Arzu səhnənin ortasına gəlir.

ARZU (*sinosini irəli verərək özbor söyləyir*).

Bəşər dühəsinin sönməz ulduzu,

Əziz rəhbərimiz, atamız Stalin!

Ürəyimiz, sevgimizin sonsuzu

Bil ki, əzəl gündən səninindir, sənin!

Ey bütün ellərin şöhrəti, şanı,

Aparırsan bizi zəfərlərə san!

Əməlin qorq edib nura cəhəni!

Bir nağmə çəlləyir mənim sınımdən:

Eşq olsun Stallno!

Yaşasın Stalin!

Höyətın mənası

Məzmunudur o!

Ələsgər müəllim canfəşanlıqla ol çalır. Qonaqlar da ona baxıb ol çalır. Amma səhnədə açıq-aşkar bir portlik var. Fıruza paterfonu işə salır. Heç kim dinmir.

KƏLƏNTƏR. Yaxşı məclis keçirdik! Hayıf ki, mən tez getməliyəm. O gün olsun ki... Arzu balanın iyirmi illiyini keçirək...

FİRUZƏ. Çox sağ olun...

KƏLƏNTƏR. Fıruza xanımın da süfrösünə söz ola bilməz...

O birilər də qalxır. Geyinirlər.
ƏLİBALA. Çox yaxşı keçdi məclis!.. (Ələsgərin qulağına.) Ancaq... bu zəlim oğlu zəlim... Xosrov müəllimin başına Allah bir az ağıl qoysun!..

ƏLƏSGƏR. Fikir vermə, keçdi getdi... Bu barədə nə qədər az söz-söhbət olsa, bir elə yaxşıdır... Heç nə olmayıb, üstünü vurma...

KƏLƏNTƏR. Mən harada vuraçağam üstünü?.. (Həyəcanla pıçıldayır.) Qorxuram!.. Qorxuram!.. Yeddi qızın atasıyam!..

ƏLƏSGƏR. Sakit ol, əşşi, nə olacaq sənə?! Sənə nə dəxli var?! Sakit ol, qazan qaynasa, o bədbəxt oğlu Xosrovun başında qaynayacaq...

Qonaqlar görüşüb otaqdan çıxır. Kələntərlə Ələsgər qalır. KƏLƏNTƏR (yavaşdan). Deyirsən, yəni mənə bir şey olmayacaq ki?!

ƏLƏSGƏR. Nə olacaq?.. Heç nə...

KƏLƏNTƏR. Bəs sənə?!

ƏLƏSGƏR (tələsla). Mənə?.. Mənə də, sənin kimi... dəxli yoxdur!

KƏLƏNTƏR. Axı sənin evində olub?!

ƏLƏSGƏR (daha artıq bir təlaşla). Nə olsun?.. Deyirsən yəni, o köpəyoğlu Xıdır gedib xəbər verəcək?!

KƏLƏNTƏR. Mən özüm köhnə Bakılıyam... Bu Xıdırgil... Bunlar nəsillikə pis adam olublar! Bunun atası hambal Orduxan bir kasa bozbaşdan ötrü hazırmış bütün Bakını sata! Allaha təvəkkül!.. Yaxşı, xudahafiz!..

Kələntər çıxır. Firuzə süfrəni yığırdır. Arzu qonaqların ardınca baxır. Ələsgər şəstlə Arzuya. ƏLƏSGƏR. Hə, Arzu, necə oldu? Gördün, sənin ad gününü necə keçirdik?!

ARZU (ələca qapıya tərəf baxaraq). Divar qəzetində Xosrov müəllimi tənqid edəcəyəm!

ƏLƏSGƏR. Niyə?

ARZU. Bəs görmədin?!

ƏLƏSGƏR. Nəyi?..

ARZU. Xosrov müəllim Stalin babanın sevimli şagirdi Mir Cəfər Bağirovun sağlığına içmədi! ƏLƏSGƏR (özünü saxlaya bilmir). Ay qız... Siz necə adamsınız?! Bəs o, sənin sağlığına içmək istəyirdi də!..

ARZU. Nə olsun? Sən özün dedin ki, mənim sağlığıma həmişə içmək olar. Ancaq rəhbərin sağlığına birinci içmək lazımdır! Sən də, bir şeyi düz elmədin!

ƏLƏSGƏR. Mən? Nəyi?..

ARZU. Sən dedin, Arzu özümüzküdür, onun sağlığına sonra içərik. Belə çıxır ki, rəhbərlər özümüzkünü deyil?!

ƏLƏSGƏR (mat qalib). Mənim daha sənə heç bir sözüm yoxdu...

ARZU. Nədi, düz demirəm?!

ƏLƏSGƏR (özünü ələ alır). Özümüzküdür, əlbəttə... Ola bilsin ki, mən fikrimi düzgün çatdırmışam... Amma sən də... Xosrov müəllimi düz başa düşməmiş... Xosrov müəllim o cür demək istəyirdi...!

ARZU. Bəs nə cür demək istəyirdi?!

ƏLƏSGƏR. Demək istəyirdi ki... Bilirsen, elə şeylər var ki... sən hələ balacasan, başa düşmərsən...

ARZU. Başa düşürəm?!

ƏLƏSGƏR. Başa düşürsən... Sən ağıllı qızsan... Amma elə şeylər var ki...!

ARZU. Çox yaxşı... Onda, bizim divar qəzetində sən mənə cavab yazarsan!

ƏLƏSGƏR. Belə şeyləri yazmaq olmaz...

ARZU. Niyə?

Pauza. Arzu otaqdan çıxır.

ƏLƏSGƏR (özünü sakitləşdirir). Heç nə olmaz... (Firuzəyə baxır.) Sən... sən niyə ağlayırsan? FIRUZƏ (hiçqına-hiçqına). Görmədin?... Qorxuram...

ƏLƏSGƏR. Heç nə olmaz! Nə olacaq, axı?.. Lap gözəl keçdi qonaqlıq... Bir söz idi... dedi də... sonrası yaxşı oldu... Hor şeyi yuyub apardı... Stalinin də sağlığına içdik, bizimkinin də... Heç nə olmaz...

İşq sönür.

Ön ikinci şəkil

Firudin, Ələsgər, Əlibala, Xosrov, Müəllif, Xıdır.

İşq yəni səhnənin oks tərəfində yandır. Bakı. Məktub.

FİRUDİN. O əclafı görürsən?!

ƏLƏSGƏR. Kimi söyləyirsən? Nə olub axı sizə? Kimi deyirsən?

FİRUDİN. Necə kimi? Xıdır! İndicə yaxınlaşmış mundon soruşur ki, dünyanın hadisəni bu gün

partiya bürosunun iclasına qoyacaqsan, ya yox?! Özü də ələ-bələ soruşmur ey, hədə ilə soruşur... ƏLƏSGƏR. Vay, sənin imanına tüpürüm!..

FİRUDİN. Sən də belə adamı məclisə çağırırsan!..

ƏLƏSGƏR. Sizə görə çağırırdım da! Deyirdim ki, o imansızın sözlərə işi olmasın!.. Mən nə bilim ki, Allah Xosrovun ağılı başından alıb... Nə bilim, qanadıma baxmışdım?!

Əlibala səhnəyə daxil olur. Firudin gedir.

ƏLİBALA. Salam.

ƏLƏSGƏR. Salam.

ƏLİBALA. Nə var, nə yox?

ƏLƏSGƏR. Nə olacaq, sağlığın.

ƏLİBALA. Bilirsen, nə var?! Dünnən içməyimə baxma, araq tutmurdu məni... Bütün gecəni fikirləşmişəm... İyirmi ilin partiyaçısıyam! Uşaq deyilmə mən! Sinəmi qabağa verib Xosrovu müdafiə edəcəyəm! Mən hələ bolşevik vicdanımı itirməmişəm! Amma çoxları itirib!.. Mən...

ƏLƏSGƏR. Əşşi, hələ bir dayan görək... Nə olub?..

ƏLİBALA. Necə, nə olub?! Ay kişi, yatmısan?! Bütün məktəb soruşur ki, dünnən Ələsgər müəllimlə nə hadisə baş verib? Xıdır yayıb hamıya. Kimi görür, deyir ki, baxarsən nə oyun açacağam o uzun biqeyrətin başına! Xosrovu deyir...

ƏLƏSGƏR. Nə alçaq imiş ə, bu?!

Xosrov səhnəyə daxil olur. Əlibala çıxır.

ƏLƏSGƏR. Əşşi, Xosrov müəllim... Sənə nə olacaqdı... onun... o... onun sağlığına içsəydin... hə?.. İstəmirsən, ürəyində başqa sağlığa iç də... Sənin ürəyini girən var?! Uşaqsan sən?! Bu qədər müddətdir, sən bu zırlıtnı görmürsən?! İndi nə sarını udmusan?

XOSROV. Bilmirəm... Vallah bilmirəm... necə oldu... O sözlər ağımdan çıxdı... sizi də pis vəziyyətdə qoydum... Mən cəhənnəm, qorxuram sizə də söz gələr...

ƏLƏSGƏR (təşvişlə). Bizə niyə?!... Biz nə etmişik ki?!

XOSROV. Nə bilim?.. Adamın ürəyinə hər şey gəlir...

ƏLƏSGƏR. O Xıdırı görmürdün orada sən, ay bədbəxt oğlu?.. Başına söz qəbət idi sənini? Özün də təzə-təzə bədiyyin dağıtın atısan... Təzə ailə qurmusan...

Xıdır daxil olur. Xosrov çıxır.

XİDİR (qəzəblə Xosrovun ardınca baxaraq). Ələsgər müəllim, bu cür düşməni qanad altına almaq olmaz! Ancaq siz onu... Elə bilirsiniz ki, dünyanın başa düşmədim, siz niyə təzədən Mir Cəfər Bağirov yoldaşın haqqında sağlıq dediz?! Ona görə ki, o düşmənin hərəkətinə ört-basdır etmək istəyirdiz! Belə zəşitayə keçməklə, mənim vicdanımı susdura bilməzsiniz! Mən açıq adamam... Ringdə də həmişə açıq vuruşmuşam! Məsləhət görürəm sizə ki, o düşməni qayyumçuluq etməyəsiz! Özünlüzə pis olar! Mən bu işi belə qoymayacağam! Lap Mir Cəfər Bağirovun özünün qəbuluna gedib çıxacağam.

Səhnə yavaş-yavaş qarənliqləşir. İşq yalnız Xıdırın üzünə düşür.

MÜƏLLİF. Hücuma keçmək lazımdır, hücuma! Futboldakı kimi! Xıdır Orduxan oğlu Qafar-zadə nə vaxta qədər dayanıb gözləyəcəkdi?! Nə vaxta qədər adi bir məktəbdə adi idman müəllimi olacaqdı?! Hücuma keçmək lazımdır! Xıdır bütün gecəni yatmırmışdı, səhərə kimi fikirləşmişdi. Hücüm olmasa, qələbə də olmayacaq! Bir qara qoپیوə doymoyan adamlar, görürsən ki, sayıqlıq edir! Hücuma keçir! Xosrov müəllim kimilərinin ifşasıdır! Yüksək mərtəbelərə qalxır! Lap nazir müavini olur! Bəs Xıdır? Xıdırın onlardan nəyi əskikdir?! Xıdırın bir barmağı ilə qaldırıldığı daşı onlar iki əli ilə də hıqqına-hıqqına qaldıra bilməz! Özü də zohmetkəs ailəsindən çıxıb! Bu hökumət Xıdırın hökuməti deyil?! Bu quruluş zohmetkəs quruluşu deyil? Kim Azərbaycan idmanına Xıdırın yaxşı rəhbərlik edə bilər?! İdmanı beş barmağı kimi bilir! İdmançıların hamısını tanıyır! Amma Xıdırı heç kim tanımır. Çünki, Xıdır həyatdan geri qalır! Xıdırın qorxmazlığı, Xıdırın kişiliyi, Xıdırın gücü bütün Azərbaycan idmanına lazımdır! Bu qeyrətmiş, vicdansız Xosrovun ifşası Xıdır üçün moşq olmalıdır! Bu moşqdan sonra böyük oyunlar başlayacaq! Xıdır xalq düşmənlərini ifşası edəcək! Özü də bu ölüvay Əflatun kimi yox! "O adı nodir, şey"dən başqa heç nə bilmir, amma tramvay sürəndən gətirib məktəbin partiya təşkilatının katibi eləyiblər. Qabağa düşsək, bir-ikisini də burada düşməni kimi ifşası edəcək, sabah da aparıb qoyacaq! Xıdır xalq düşmənlərini ifşası edəcək! Xıdır bu firsətdən istifadə etməlidir! Xıdır Azərbaycan idmanına rəhbərlik edəcək! Xıdır öz arzusunun güclü özölöləri ilə həyatın boğazından dartıb çıxardacaq! İstədiyinə nail olacaq! Tribuna da partiya və sovet rəhbərləri ilə bir yerdə dayanıb, idmançıların paradını qəbul edəcək! Mir Cəfər Bağirov Xıdırı şoxson tanıyacaq! Lap... Lap sovet idmanında xidmətlərini görə Mixail İvanoviç Kalinin Xıdırın orden də verəcək! Niyə olmur?! Xıdır buna layıqdır! Bolko... Bolko elə yoldaş Stalin özü də Xıdırın adını eşidəcək. Axı, yoldaş Stalin sovet idmançılarınun birinci dostudur! Hücuma keçmək lazımdır, hücuma!..

İşq yəni səhnənin oks tərəfində yandır. Bakı. Məktub.

MÜƏLLİF. Xıdır müəllim, əlbəttə, indicə gedib lazımı orqanlara xəbər verəcəkdir. Xosrov müəllimin dünyanın hərəkətinə şeytanlayacağı və Xıdırın gözlərini içinə baxan Ələsgər müəllimin buna daha heç bir şübhəsi yox idi...

Pauza.

Bu alçaq Xıdır müəllim camaatı bədbəxt edəcəkdir...

Pauza.

Hamını bədbəxt edəcəkdir!.. Hamını!.. Firudin müəllimi də, Kələntər müəllimi də, Əlibala müəllimi də... O, Allah ağlımı almış Xosrov müəllimi də...

Pauza.

Ələsgərin özünü də...

ƏLƏSGƏR (*birdən dıksinir*). Məni niyə?! Məni niyə?!

Səhnə qaralıqlaşır. Işıq yalnız Ələsgər müəllimin üzünə düşür.

MÜƏLLİF (qaranlıqdan). Bu hökumət şeytan əməlidir... Bu hökumətin Allaha dəxli yoxdu...

Bədbəxtin birinin bir sözündən ötrü bu qədər camaat güdədə... Ələsgərin özü də...

Ələsgər müəllim, elə bil ki, boğulur, havası çatışmır, heyəcanla yaxasının düymələrini açır.

Ələsgərin özü də...

Pauza.

Həç nə etmək mümkün deyil... Onda... onda elə Ələsgərin özü raykoma zəng edib xəbər versin... Ələsgər müəllim telefona yaxınlaşır. Pauza.

ƏLƏSGƏR (*titrəyən əli ilə telefonun dəstəyini götürüb nömrəni yığır*). Alo... Yoldaş Cümşüdlü, sizsiz?

İkinci işıq telefon dəstəyini qulağına tutmuş Cümşüdlünün üzünə düşür.

CÜMŞÜDLÜ. Eşidirəm sizi!

İşıqlar sönür, sonra səhnə tam işıqlanır. Ələsgər müəllim, əlində portfel, bir tərəfdə dayanaraq başını aşağı salıb. Səhnənin dərinliyində xüsusi bir həvəslə idman edən Xıdır müəllim görünür.

MÜƏLLİF. Ancaq indi Xıdırın da, Ələsgər müəllimin də ağlına gəlmirdi ki, çox az vaxt keçəcəkdi və Xıdırın özünü də on dəqiqəlik məhkəmədə xalq düşməni kimi mühakimə edəcəkdilər, qərar çıxaracaqdılar, elə həmin gecə də onu güllələyəcəkdilər.

İşıq sönür.

On üçüncü şəkil

Mir Cəfər Bağırov, Xalq Daxili İşlər komissarı, Müəllif.

Bakı. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Mir Cəfər Bağırovun iş kabinetini. Mir Cəfər Bağırov küçə pəncərəsinin qarşısında dayanıb. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Daxili İşlər komissarı içəri daxil olur.

Pauza.

KOMİSSAR. Salam, Mir Cəfər Abbasov!?

BAĞIROV (*eləcə pəncərədən baxaraq*). Keç otur...

Komissar mizin qarşısına gələrək oturmağa cəsarət etmir.

Bayırda hava soyuqdu?..

Pauza.

Sən də maşınla gəzirənsən... (*Cənub komissara baxır. Əlləri arasındakı bir dəstə karandaşı qarşıdır-qarşıdır kabinetdə var-gol edir.*) Otur...

Komissar eləcə ayaq üstə dayanıb.

(*Var-gol edo-edo Stalinin divardan asılmış şəklinin qarşısında dayanır, sonra o şəkölə işarə edərək.*) Necə şəkildir?..

KOMİSSAR (*özünü itirmiş*). Bəli, Mircofər Abbasov!?

BAĞIROV. Necə şəkildir?..

KOMİSSAR (*torəddüdü*). Yaxşı şəkildir!..

BAĞIROV (*altından yaxarı diqqətlə şəkölə baxaraq*). Yaxşıdır deyirsiniz? Tozo osordir. Rossam Vazgen Ağacanyan çəkib, mənə hədiyyə göndərib. Yoldaş Stalini sevir, ona görə? Bəlkə Mir Cəfər Bağırovu çox istəyir, ona görə?

Pauza.

(*Yenə var-gol edo-edo.*) Yoxsa tutulmaqdan qorxur, ona görə? (Komissara.) Hə?

Pauza, Komissar özünü tamam itirib.

Yaxşı... Otur... (*Eləcə var-gol edərək*.) Təzə nə var?

KOMİSSAR. Bu gün bir nəfər xalq düşməni həbs olunub...

BAĞIROV (*ayaq saxlayıb təəccüblə komissara baxır*). Nə olsun ki, bir nəfər xalq düşməni həbs olunub?

KOMİSSAR. O... Sizlə... Sizi...

BAĞIROV. Nədir?! Söyüb məni?

KOMİSSAR (*tələsik*). Yox, yox... Sizin sağlığınıza içməkdən imtina edib...

BAĞIROV. Kim?

KOMİSSAR. Müəllimdir... Xosrov Ələkbəri...

BAĞIROV. Haradandır?

KOMİSSAR. Əsli Hadrutdandır, özü indi Bakıda yaşayır.

BAĞIROV. Hadrutdan?

KOMİSSAR. Bəli!

BAĞIROV (*var-gol edərək*). Bu cür düşmənlər idi Hadrutda taunu yayan! Harada olub bu əhvalat?

KOMİSSAR. Düənən axşam, məktəb müdirinin qızının ad günündə.

BAĞIROV. Kim çatdırıb?

KOMİSSAR. Bu gün məktəb müdirinin özü zəng edib rayon partiya komitəsinə xəbər verib.

BAĞIROV. Yaxşı də, nə cəzası var, verin. Bunu nə üçün mənə xüsusi maruzə edirsiniz?

KOMİSSAR. Məktəb müdiri, Mircofər Abbasov!.. deyirlər... guya sizin tanışınızdır... Fikir-ləşdim ki, bəlkə nəşə tapşırığınızı olacaq...

BAĞIROV (*ayaq saxlayır*). Familiası?

KOMİSSAR. Familiası Babazadədir, yoldaş Bağırov..

BAĞIROV. Babazadə?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağırov!

Pauza.

BAĞIROV. Ələsgər Babazadə?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağırov!

MÜƏLLİF. Bu gün qəraba bir gün idi... Mir Cəfər Bağırov səhər yerindən durandan bəri cür-bəcür uşaqlıq xatirələri qəflətən gəlib onun fikrinə qonurdu və onu həmişəki kimi fikrini cəmləməyə, həmişəki kimi bütün varlığıyla işə girişməyə qoymurdu. Babazadə... Ələsgər Babazadə... Yenə birdən-birə o uzaq uşaqlıq çağları yoldaş Bağırovun gözəlirinin qabağına gəldi və yoldaş Bağırov "Don Kixot" kitabının bütün bu illər ərzində unudulub getməmiş təsirini, amma həmişəlik, əbədi bir keçmişdə qalmış təsirini birdən-birə yenidən hiss etdi. Bu hissiyyatda bir nisgil var idi... Nə idi o nisgil? Nədən deyirdi? Həyatdakı almalıqın bir küncünə qisilib hərisliklə o kitabı oxuyan uşaq Mir Cəfər Bağırovun gözəlirinin qabağına gəldi. Düzdür, Mir Cəfər Bağırov həç vaxt özünü təna hiss etmirdi, çünki o sovet Azərbaycanının rifahı naminə çalışırdı, o gecə-gündüz bil-mədən işıqlı kommunizm idealları uğrunda işləyirdi, yoldaş Stalinin etimadını doğruldu və onun bu cür hisslərə qapılmağa həç vaxtı da yox idi. Amma hərdən uşaqlıq çağlarını xatırlayanda, bütün içinə bir həsrət yayılırdı və illər keçdikcə bu həsrət elə bil ki, daha da artırdı: o gözəl, o qayğısız uşaqlıq çağları bir də həç vaxt geri qayıtmayacaqdı, çünki, əbədi bir keçmişdə qalmışdı... O, "Don Kixot" kitabını Ələsgərdən almışdı. Ələsgər... Ələsgər Babazadə... Yoldaş Bağırovdan üç-dörd yaş böyük idi... Qubada qonşuydular... Həmişə hamını bəzişdirirdi... Amma zohmət-keç sinif vəcinə deyildi... Onun üçün boy oğlu ilə fəhələ balasının fərqi yox idi... Təki öz başı ağrımamış...

BAĞIROV. Özü raykoma zəng edib deyib?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağırov! Yoldaşlar onu çox yaxşı xarakterizə edirlər...

BAĞIROV (*gülməyir*). Ələsgər Babazadə ona görə raykoma xəbər verməyib ki, yoldaş Bağırovun sağlığına içməmək onu qəzəbləndirib... Ona görə xəbər verib ki, qorxub ki, qorxub ki, bir başqası onu qabaqlayır, başı ağrıyır... Deyirsiniz, məktəb müdiridir?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağırov!

BAĞIROV. O necə məktəb müdiridir ki, terrorçuları evinə yığır?!

Pauza.

KOMİSSAR. Düzdür, Mir Cəfər Abbasov!..

BAĞIROV (*osobi halda mizin arxasındakı yerdə oturur*). Əsl təqsir yoldaş Bağırovun sağlığına içməyondə deyil, terroristləri başına yığandır!

KOMİSSAR. Ayrımdır, yoldaş Bağırov!

MÜƏLLİF. Sovet İttifaqında 1 dekabr 1934-cü ildə qəbul olunmuş qanuna görə terrorçuluğun təşkilində təqsirləndirilən adamlar dərhal güllələnməlidir! Onların müdafiə olunmağa ixtiyarı yoxdur!..

İşıq sönür.

On dördüncü şəkil

I Dustaq, şair, Ələkbərov, Xosrov, artist, filosof, Manafov, keşikçi, II dustaq, Müəllif, dustaqlar. Bakı. Daxili İşlər Komissariatının kamerası. Paralel olaraq səhnənin sağ küncündə müstəntiq otağı. Kamerada dustaqlar. Qapı açılır. İki nəfər keşikçi içəri girir.

KEŞİKÇİ (bərkədən). Manafov!

Familiyası çağırılan dustaq qaçıb çarpayımın altına girir. Keşikçilər onu güc ilə dartıb çıxarırlar. MANAFOV. Mənim vicdanım təmizdir! Mən casus deyiləm! Yaşasın yoldaş Stalin! (Çarpayından, dustaqların ayaqlarından yapışır, dirmaqları ilə sement döşəməni cırmaqlayır). Yox!.. Döyməyin mani!..

Keşikçilər onu güclə süpürləyib kameradan çıxarırlar. Bu vaxt üz-gözü qan içində, döyüleb öləndən düşmüş başqa bir dustağı kameraya atırlar. Qapı bağlanır.

ŞAIR (diqqətlə döşəməyə sorilmiş yeni dustağa baxır). Bu ki, Hamletdir!

Səhnənin sağ küncündə stolüstü lampa yanır. Müstəntiq Ələkbərov üz-gözü, bədəni qancır içində olan Xosrov müəllimi dindirir.

ƏLƏKBƏROV. Deməli, belə... Hadruta rus dilində ərizələr yazmağını boynuna alırsan?! Boynuna alırsan ki, Hadruta rus dilində ərizələr yazırdın?!

XOSROV. Yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Kimə yazırdın?

XOSROV. Camaat xahiş edirdi, mən də yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Yox, yox, bir dəqiqə dayan! Bilmirsən ki, mənə aldatmaq mümkün deyil?! Mən Ələkbərovam, başa düşdün?! Müstəntiq Ələkbərov! Başa düşdün, yoxsa, yox?! Mən səndən soruşuram ki, o ərizələri kimin adına yazırdın? Sualıma cavab ver!

XOSROV. Rəhbərlərin adına.

ƏLƏKBƏROV. Buxarinin adına yazırdın?

XOSROV. Nə bilim?

ƏLƏKBƏROV. Hə, yoxsa yox?

XOSROV. Bəlkə də...

ƏLƏKBƏROV. Bəlkəni əkiləblər, əvəzində noxud bitib! Bəlkə olmaz! Hə, yoxsa yox? Cavab ver! (Xosrovu vurur.)

Paralel kamerada işıq çoxalır.

ŞAIR. Sakit olun! Bilirsiniz Hamlet nə deyir?

ARTİST. Olum, ya ölüm... budur məsələ! Hankı daha şərfəlidir?! Düşməni qəzanın ağır tokaclarına dayanmaq və ya fəna silabının coşğun dalğalarına qarşı qoyub onu qorutmaq, özmək... Yer üzündən qaldırmaq... ölmək, uyumaq, bu qədr... Qəlbin iztirablarını, yaranmışların nisibi olan minlərlə əzabları bir yuxu ilə bitirmək... Belə bir son istənilməzmi?!

İşıq müstəntiqin otağında çoxalır.

XOSROV. Ola bilər...

ƏLƏKBƏROV. Deməli, Rıkovun da adına ərizə yazırdın?

XOSROV. Camaat xahiş edirdi, hərənin bir dördi-səri var... Xahiş edirdilər... Rıkov o vaxt sovet hökumətinin sədri idi də... Mən də yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Bax belə... Gör nə açılır iç üzün sonin?! Adanı belə daşıdırlar. Müstəntiq Ələkbərovun heç nə gizlətmək mümkün deyil! Deməli, Buxarindən, Rıkovdan kömək istəyirdin, hə? Zəhmətkeşlər arasında təbliğat aparırdın ki, Buxarin, Rıkov sizə kömək edəcək, hə? Cavab ver!

XOSROV. Axı, axı, yoldaş Stalinin də adıma ərizələr yazırdım. Ən çox yoldaş Stalinin adına ərizələr yazırdım!

ƏLƏKBƏROV. Əclaf oğlu, əclaf, mənə provakasiyaya çıkmək istəyirsən?! (Onu vurur.)

Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Ölmək... Uyumaq... Uyumaq?... Bəlkə də rəyalar görmək?! Budur işlə məsələnin çətin yeri... Həyatın bəzən kəçdikdən sonra, bir ölüm yuxusunda biz nələr görəcəyik? Budur yolun keçidini kəsdirən! Budur bizi uzun həyatın sürüntülərinə məcbur edən! Buna görədir ki, fəlakət bu qədər sürəklidir.

Müstəntiqin otağında işıq çoxalır.

ƏLƏKBƏROV. Deməli, belə?! Bu kitab sonindir?

XOSROV. Bəli...

ƏLƏKBƏROV. Əlbəttə, sonindir. Bunu necə danasın, hə?!

XOSROV. Mən danmıram ki...

ƏLƏKBƏROV. Dana da bilməzsən!

XOSROV. Bəli, mənimdirdir! Mənim kitabımdır! Danmıram!

ƏLƏKBƏROV. İstintaqa kömək etmək istəyirsən?! Ona görə danmırsan? Xeyr. Ona görə boynuna alırsan ki, başqa olacın yoxdur. Müstəntiq Ələkbərov soni divara dirəyib! Oxumusan bu kitabı? Neçə dəfə oxumusan?

XOSROV. Bir dəfə.

ƏLƏKBƏROV. Düzünü de!

XOSROV. Düzünü deyirəm də!

ƏLƏKBƏROV. Sən dedin, müstəntiq Ələkbərov da inandı, hə?! Cəmi bir dəfə oxumusan, hə?

XOSROV. Bəli...

ƏLƏKBƏROV. Danmaq istəyirsən, hə? İstintaqı səhv yola yönəltmək istəyirsən, hə? Baxarıq! Haradandır sənə bu kitab?

XOSROV. Bağışlayıblar.

ƏLƏKBƏROV. Kim bağışlayıb?

MÜƏLLİF. Professor Zilberin kiçik qardaşı Veniamin Kaverin o vaxt gənc yazıçı idi, Moskvada yeni kitabı çıxmışdı: "Xazanın sonu"...

XOSROV. Professor Zilber o kitabı özü ilə... Hadruta gətirmişdi...

MÜƏLLİF. Və professor Zilber o kitabı özü ilə Hadruta gətirmişdi. O zaman professor Zilber bir qış olub Hadruta girə bilməmiş Xosrov müəllimə baxdı. Professor Zilber bütün ailəsini taun aparmış və elə bil ki, onun qarşısında vicdan əzabı çəkirdi. O, ikinci dəfə idi ki, bu adamı götürdü: bir dəfə düşünən gecə, Hadruta girmək istəyəndə, bir də ki, indi, ştabda. Bu adam necə gəlib bura çıxmışdı? Ona nə etmək olardı? Heç nə!.. Professor Zilber öz həyatında ilk dəfə idi ki, bu dərəcədə bir dörd altına düşmüş adama rast gəlirdi. Zilber Xosrov müəllimə baxdı, sonra yazı minzin arxasına keçdi, siyirtməni çəkib həmin kitabı götürdü, açıb ağ üz səhifəsində bircə an da fikirləşmədən avtoqraf yazdı: "Çloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad. Lev Zilber. 8 aprelyä 1929. Qadru." Və professor Zilber gətirib o kitabı Xosrov müəllimə bağışladı...

XOSROV. O kitabı professor Zilber Hadruta bağışlayıb mənə.

ƏLƏKBƏROV. Yəhudidir?

XOSROV. Bilmirəm...

ƏLƏKBƏROV. Deməli, bilmirsən, hə?! Yaxşı, "Çloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad"... Bunu sənə yazıb?... Bu yazını da oxumusan?!

XOSROV. Hansı yazını?

ƏLƏKBƏROV. "Çloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad."

XOSROV. Əlbəttə, oxumuşam...

ƏLƏKBƏROV. Bax belə! Deməli, xalq sosializm qurur, amma sən cəhənnəmdə yaşayırsan də?! Sovet İttifaqı, Sovet Azərbaycanı sonin üçün cəhənnəmdir, hə?! Cavab ver! (Xosrovu vurur.)

Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Yoxsa, dünyanın bu zülüm-fəsadına, hökəmlərin təkəbbürünə, güclülərin təhqir-nə, qaytarılmış, tapdınmış bir eşqin acı iztirablarına, qanunların boşluğuna, hakimlərin utanmazlığına, rəzillərin xidmətlərinə qarşı coşan nifrətlərə kim dayanmaq istərdi? Halbuki, bir xəncər bizi bunların hamısından əbədlilik qurtara bilər!..

Müstəntiqin otağında işıq çoxalır.

ƏLƏKBƏROV. Cavab ver! Sovet Azərbaycanı, Sovet İttifaqı sonin üçün cəhənnəmdir?! Tez cavab ver! Hə, yoxsa, yox! Fikirləşmə, cavab ver!

XOSROV. Yox... O vaxt Hadruta taun epidemiyası var idi...

ƏLƏKBƏROV. Bəlkə, elə yohudilərə qoşulub, o epidemiyanı sən özlüm yaymışsın Hadruta, hə?

XOSROV. Professor Zilber Hadruta taundan qurtardı...

ƏLƏKBƏROV. Elə bilirsən heç nodun xəbərimiz yoxdur?! Neçə dəfə oxumusan bu kitabı?

Boynuna all!.. Neçə dəfə?

XOSROV. Bir dəfə oxumuşam...

ƏLƏKBƏROV. Əclaf oğlu, əclaf! İstintaqı azdırmaq istəyirsən?! Svloç! (Xosrovu vurur.) Xosrov huşunu itirib oturduğu kotildən yerə sürüşür. Keşikçilər onu aparır. Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Acı həyatın ağır cobrini nifrət və göz yaşlarıyla kim daşımaq istərdi? Yalnız bir qorxu... Orada nə olacaqdır?... Orada... O bilinməz vadidə ki, oradan bu vaxta qədər kimso qayıtmamışdır... İradə sarsılır və bizi bilinməz bir aləmə atılmaqdasna, acı iztirablara dayanmağa məcbur edirik. Qorxaq fikrin müdhiş etirafı, qəti bir iradənin iti boyası, tufəkküratın zülmətinə qarşı sular. Düşündükcə, tolosik hıyocanların cusarotı sönür... Fikir işıq keçməyir... Sus, Əfeliyal! Gözəl porı, öz dualarında mənim də günahlarını xatırla...(Güllümsüyoqok səndəloyir, amma yixilmir, sonra xoyalayn tamaşaçılardan gül alır və o gülləri sinosino sıxır.) Bu, mənim səhnədə əldəmiş sonuncu gül dostosidir?!

Qapı açılır. Xosrovu kameraya atırlar. Artist ona tərəf addımlamaq istəyəndə yixilir. Şair onu qucaqlayır.

Əlini mondon çək, zavallı! Məgər sən mənim kim olduğumu bilmirsənmi?! Mən xalqın düşməniyəm! Mən terrorçuyam! Mən casusam! Əlini çək, şair!.. Ah, zavallı!.. Yoxsa, artıq sənə də yoluxub bu mərhəmət xəstəliyi?!

Şair onu ehmalca yərə uzadır.

FİLOSOOF (*öz-özünə*). Artist — məhbüs! Tamaşaçılar — məhbüs! Yalnız Şekspir bütün dövrlərin Şekspiridir! Şekspir əbədi bir azadlıq içindədir, onunçün keçilməz divar, adlanmaz sərhəd yoxdur! Onun üçün bu kamera da yoxdur! Onun üçün Sovet İttifaqı da yoxdur! Onun üçün yoldaş Stalin də yoxdur!

DUSTAQLAR (*dəhşət içində*):

- Sus-s-s!..

- Sus-s-s!..

- Sus-s-s!..

Qapı açılır.

KEŞİKÇİ. Şərifzadə!

Artist güclə ayağa qalxır, dustaqları bir-bir gözəndən keçirir və səhnədəymiş kimi, qürurla kameradan çıxır.

Pauza.

FİLOSOOF (*bir-bir kameradakı dustaqlara yaxınlaşaraq*). Şair... dramaturq... ədəbiyyatşünas... folklorçu... dilçi... nəşriyyat müdiri... kitabxanaçı... redaktor... müəllim... Mən də filosof... (*Bərkədən gülür.*) Görəsən, Lenin sağ qalsaydı, indi onu da "xalq düşməni" kimi həbs edərdilər?! Marksı, Engelsi güllələyirdilər?! (*Yenə bir-bir dustaqlara yaxınlaşaraq*) İngilisi casusu... terrorçu... alman casusu... pantürkist... beynəlxalq imperializmin agenti... panislamist... trotskiçi... yapon casusu... (*Qışqırır.*) Bas monqol casusu hanı? (*Daha da bərkədən qışqırır.*) Hanı? Hanı? (*çığırtı ilə.*) Görək Marksı güllələyədilər!

DUSTAQLAR (*piçilti ilə*):

- Hə!..

- Hə!..

- Hə!..

FİLOSOOF. Görək Engelsi güllələyədilər!

DUSTAQLAR (*piçilti ilə*):

- Hə!..

- Hə!..

- Hə!..

FİLOSOOF. Lenini də!

DUSTAQLAR (*piçilti ilə*):

- Hə!..

- Hə!..

- Hə!..

FİLOSOOF. Görək... Görək Stalini də güllələyədilər!

DUSTAQLAR (*dəhşətlə*):

- Sus-s-s!..

- Sus-s-s!..

- Sus-s-s!..

FİLOSOOF (*gözündə qalın şüşəli eynək olan dustaqlardan birinə yaxınlaşaraq*). O-o-o!.. Yol-
daş Mir Cəfər Bağirov!..

II DUSTAQ. Yox, mən yoldaş Bağirov deyiləm!

FİLOSOOF. Bura sovet kamerasıdır! Burada danmaq olmaz! Sən yoldaş Bağirovsan!

DUSTAQLAR:

- Boynuna al!..

- Boynuna al!..

- Boynuna al!..

Bu an Xosrov vəhşi bir qışqırıqla Bağirovu xatırladan o bir nöforin üstünə atılır.

XOSROV (*onun yaxasından yapışaraq*). Sən taunsan! Taunsan! Taunsan! Taunsan! Taunsan!

Taun! Taun! Sən Taunsan! Taun!

II DUSTAQ (*güclə yaxasını onun olından çəkərək yərə çöküb ağlaya-ağlaya*). Bəs, siz mən-
dən nə istəyirsiniz?! Siz!.. Siz!.. Axı, siz niyə mono işgəncə verirsiniz? Onlar öldürür moni, bəs
siz?! Siz niyə?!

Pauza.

Qapı açılır və keşikçi içəri girir.

KEŞİKÇİ (*kağızdan oxuyur*). Xosrov Ələkbərli!..

İşıq sönür.

On beşinci şökil

Əflatun, Cümşüdlü, Arzu

Hakı Məktəb. Miting gecir. Əflatun müəllim danışır, Cümşüdlü xitabət kürsüsünün yanında dayanıb.

ƏFLATUN. Bu gün, növbəti... o adı nədir, şey, növbəti "izhari-nifrət" mitinqində çıxış etmək
üçün, söz verilir məktəbimizin şagirdi, o adı nədir, şey, xalq düşməni, terrorçu, maskalanıb mək-
təbimizin, o adı nədir, şey, keçmiş müdiri olmuş Ələsgər Babazadənin qızı Arzuya!

Arzu alqışlar altında, əlində kitablar, gəlir. Cümşüdlü onun qolundan tutub xitabət kürsüsün-
nün arxasına çəkir.

CÜMŞÜDLÜ. Gəl bura! (*Arzunun qolunu əlləyir.*) Ay maladəs! (*Gözü ilə az qalır qızı yesin.*)
ARZU (*ruh yüksəkliyi ilə qışqıraraq*). Yoldaşlar! Mən artıq yeddinci "izhari-nifrət" mi-
tingində çıxış edib atamı ifşa edirəm!

Alqışlar

Mən bu gün də əliboş gəlməmişəm, evimizin zirzəmisində terrorçu atamın, xalq düşməni
olan Əvəz bəyden alıb gizlətdiyi bu kitabları, bu qədim əlyazmaları tapıb götürmüşəm!

Alqışlar.

(*Kitabları yuxarı qaldıraraq.*) Bu kitablar bizi keçmiş çəkir! Ərəb əlifbası ilə yazılmış bu ki-
tablar bizi dinə çəkir! Ancaq Lenin baba bizə öyrədir: Allah yoxdur!

Alqışlar.

(*Daha da bərkədən.*) Yoxdur allah!

Alqışlar.

ƏFLATUN (*vəcdə gələrək*). O adı nədir, şey, əsl pioner belə olar!

Alqışlar.

ARZU. Mən xalq düşməni olan atama nifrət edirəm! Yaşasın əziz atamız, bizə xoşbəxt həyat
vermiş Stalin baba!

Alqışlar.

CÜMŞÜDLÜ (*Arzunun qolundan tutaraq*). Yaşasın xoşbəxt sovet pionerləri!

Alqışlar.

ARZU (*daha da bərkədən*).

**Bəşər düşməninə sönməz ulduzu,
Əziz rəhbərimiz, atamız Stalin!
Ürəyimiz, sevgimizin sonsuzu
Bil ki, əzəl gündən sənindir, sənin!
Ey bütün, ellərin şöhrəti, şanı
Aparırsan bizi zəfərlərə sən!**

Şərin ardı əks-səda ilə eşidilir.

İşıq sönür.

On altıncı şökil

*Sürgündə olan dustaqlar, o cümlədən Xosrov, Ələkbərov, Qırmızı Yaqub.
Sibir. Dustaqlar kimi iso dofn edirlər. Müsəlman dofnidir. 4-5 dustaq çiyində meyit götürir. 10-12 dus-
taq onların ardınca gəlir. Soyuqdur, külək viyiltı ilə əsir.
Vo o külək viyiltısı altında Arzunun söylədiyi şərin ardı eşidilir:*

**Əməlin qorq edib nura cahanı!
Bir nağmə çağlayır mənəm sinəmdə:
Eşq olsun Stalin!
Yaşasın Stalin!
Həyatın mənası,
Məzmunudur o!**

*Müstəntiq Ələkbərov mollaşq edir və soyuqdan üşüyə-üşüyə əlində tutduğu dofnərdən avaz ilə oxuyur.
QIRMIZI YAQUB (*Xosrova yaxınlaşaraq soyuqdan üşüyə-üşüyə*). Allah rohmət elosin, yax-
şı kişi idi... (*Meyidə işarə edir.*) Tatar bolşeviki idi... Çarın vaxtında, yoldaş Stalinlə bir yerdə,
bax, elə burada, bu Narımda sürgündə olmuşdu... 1913-cü ildə... Düz iyirmi dörd ildən sonra,
onu tutub yenə bura sürgün eləmişdilər... Bir dori, bir stümük qalmışdı bədbəxt oğlu... Amma əqi-*

də adamı idi! Öləndə də axırncı sözü: "Yaşasın yoldaş Stalin!"- oldu... O molla da, azərbaycanlıdır... Deyirlər vaxtıyla müstəntiq olub... Dəftəri görürsən? Deyir, guya, "Quran"ı özber bilir, dəftərə özü yazıb... Nə bilim, doğrudan "Quran"dı, "Quran" deyil?... Burada bütün müsəlmanları o dəfin edir... Bunlar da çəçen, qazax, ləzgi, qabardin, bolqar, inqış, tacik, qırğızlı... Sonra, öz yemək payını verərsən o mollaya. Biz də verəcəyik... Həmişə belə olur... Üçitel, deyərsən tanıdır-sən e, mən?! Neçə gündü elə mən danışırım, sən susursan...

Xosrov yenə ona baxır, amma yenə də bir söz demir.

Mənəm də, Qırmızı Yaquub... Siyasi dustağam... Dedilər ki, guya mən revii... (*Güclə tələffüz edir.*) revii... revizionistəm!.. Üçitel, ancaq zalım uşağı, heç başa salmadı ki, revii... revizionist nə deməkdir?... Nə edir bu revii... revizionist ki, belinə 15 il basib, Sibiro göndərirlər?! Eyi yox, üçitel!.. Biz səninlə taun görmüşük!.. Sibir nədir ki!.. Biz səninlə, üçitel, tauna qalib gəlmişik!.. Yoldaş Stalinin xəbəri yoxdu bu işlərdən. Ondan gizlədirlər bu işləri. Ancaq xəbər tutacaq yoldaş Stalin! Xəbər tutan kimi, bunların hamısının atasını yandıracaq!

Küləyin viyultısı daha da çoxalır. Ələkbərov "Quran"dan oxuduğunu bitirir. Dustaqlara yaxınlaşıb ol açıq və bir-bir yemək payını alır. Bir an Xosrova baxır.

ƏLƏKBƏROV (*soyuqdan üşüyə-üşüyə Xosrova*). Tanış gəlirsən mənə... Deyərsən səninlə bir yerdə işləmişik, hə?

QIRMIZI YAQUB. Yox, əşşi!.. Üçiteldir... Biz onunla tauna qalib gəlmişik!

XOSROV (*qəflətdən qışqıraraq Qırmızı Yaquba*). Yəni qalib gəldiniz tauna?!. Yəni qalib gəldiniz tauna?! (*Ələkbərovun yaxasından yapışır.*) Bəs bu nədir?! Hə?! (*Konarda dayanıb özünü itirmiş Qırmızı Yaquba.*) Bəs necə qalib gəlmisiz tauna?! Bəs bu nədir? (*Ələkbərovun yaxasını silkələyə-silkələyə.*) Nədir bu? Kimdi bu?

Ələkbərov yaxasını güclə Xosrovun əlindən çəkməyə çalışır. Külək daha da şiddətlənir.

XOSROV (*qışqırır*). Taun budur!.. Bu!.. Taundur!.. Taun!.. Taun!..

Küləyin viyultısı Xosrovun səsini çəşidilməz edir.

İşiq söniir.

İKİNCİ HİSSƏ

On yeddinci şəkil

Arzu, Xosrov.

Baki. 1964-cü il. Arzunun evi. Hoyotdan toyuqların qaçqılığı çəşidilir.

ARZU (*öz-özünə*). Ay allah, bunlar necə ağgöz heyvanlardı belə?! Çinədanları yanmışlar!..

(*Pəncərədən qışqırır.*) İndicə dənm vermədim sizə, ay oclafar?! Hə?!

Qapı döyülür. Arzu deyinə-deyinə qapını açır. Xosrov içəri daxil olur.

Çox ağgöz heyvandırlar!.. (*Diqqətlə Xosrova baxır.*)

Paüza.

Dayan görüm... (*Heyotla*). Xosrov müəllim... Hə, özüdü, Xosrov müəllim!.. Sənsən?!

Paüza.

Haradan xortlamısan, a kişi?.. Niçəqə sebe!..

Paüza.

Məni tanımadın?.. Mənəm də... Arzu... Arzuyam... Ələsgər müəllimin qızı...

Paüza.

Elə əvvəlki kimi danışib çloyon deyilsən, hə?.. Mən elə bildirdim ki, indi sən sümüklerin də çürüyüb... (*Gülür.*) Ancaq yaxşı qalmısan, vallah!.. Keç də, keç içəri, nə bitib qalmısan ayaq üstə?!

Paüza.

Bu boyda Bakıda məni necə tapdın sən, a kişi, ha?!

Xosrov içəri keçir.

Çıxar paltonu.

Xosrov əlindəki бүkүlünü qapının yanındakı sandıqçanın üstünə qoyur, sonra paltonunu çıxarıb qapının yanındakı asılıqandan asır.

(*Diqqətlə ona baxaraq*) Səni gördüm, çox şey yadıma düşdü... Haradan gəldin sən bura?.. Gəl otur. Əşşi, mənə nə var idi e?.. Tak canım idi! Koləntör müəllimin amma... yazığın yeddi qızı qalmışdı... İkisi öldü... Biri itdi, onu gördüm deyən olmadı... Biri özünü bəlkədən atdı... O birilər də öldü qəhbə!.. Qonşumuzuydular do... Son haradan gəlib çıxmısan bura?.. Səno baxanda qorxuram e-c... Elo bil, ölü dirilib... Gəl, gəl otur.

Hoyotdəki toyuqların qaçqılığı bərkidir.

(*Toyuqların qarasına.*) Ay öləsiz sizi! Bu saat, qoy bu supu verim o ağgözlərə... O qədar yemək verirəm ki, bunlara... Astarı üzündən baha başa gəlir. Ancaq yumurtaları dadlı olur şoqorib-lərin... Bunları Stavropoldan alıb gətirmişəm...

Paüza.

Çox yaxşı iş görüb gəlmisən... (*Kətili göstərir.*) Otur burada... Dayan, döşəkcə verim, altına sal... XOSROV. Yox, lazım deyil. (*Oturur.*)

ARZU. Necə lazım deyil?! Qupqurusan... Zapasın-zadın da yoxdu! (*Gülür.*) Oturacaqsan, taxta sümüklerin kəsəcək... (*Mizin üstündən boşqabı götürür.*) Öz supumdu e, qoy verim onlara, yoxsa əclafar qoymayacaqlar söhbət edə... (*Qapını açıb çəşiyə çıxır.*)

Paüza.

(*Hoyotdən səsi gəlir.*) Alın, ay ağgözlər! Öz payımı da sizə verirəm!.. (*İçəri girir.*) Vay səni, Xosrov müəllim! Niçəqə sebe!.. Elə əvvəlki adamsan... Elo bil, heç... nə qədar? İyirmi yeddi il keçməyib... Bir danış gərəkdə, nə var, nə yox... Atamı güllələdilər, dedilər "qlavardır"! Bəs səni necə oldu ki, güllələmədilər?... Birdən stukaç-zad olarsan ha!.. (*Gülür.*) Sveji çayım var... Qoy, gətirim sənə... Yaxşı müəbbəmə də var... Saratovdan almışam... Orda xaliturit eləmərlər... Bizimkiler kimi oğru deyillər... Özü də ucuz... Yaduva gəlir?... Anam, rəhmətlik, Ordubaddan gəlmiş ləpə qoyardı stolun üstünə... Əlibala müəllim yaduva gəlir?... Mənə deyirdi ki, Sofya Kovalevskaaya olaçaqsan! Ay səni... nə olsun ey... Sofya cəmi 41 il yaşadı. Amma, mənəm ölmək fikrim yoxdu! (*Gülür.*) Pravdınıyam obşi yaqonda, üç gün yoldayam, iki gün evdə... (*Hoyotdən yəno toyuqların qaçqılığı çəşidilir.*) Öldürsə, mənə o toyuqların ağgözlüyü öldürəcək... (*Bu dəfə bir az istərlik ilə gülür.*) A kişi, sən gəlmisən bura ki, heç ağzıya açıb bir gəlmə söz deməyəsən?... Yaxşı, çayımı iç... Əntiqə müəbbədir... Saratovdan almışam... Özün təksən?... Day evlənməmişəm? Təksən! Sifətdə yazılıb ki, təksən... Kimsəsiniz birisən... Bəs kim qulluq eliyir sənə?... Bəlkə mənə alxan, hə?.. (*Yəno gülür.*) Beləliyimə baxma ha, demə ki, hay-hayı gedib, vay-vayı qalib!.. Hələ canımda su var, pis döyüləm! (*Gülür.*) Özü də... peşiman olmazsan ha!.. (*Daha da bərkdən gülür.*)

Xosrov köhnə güzgünün yuxarısında, divardan asılmış şəkillərə baxır.

Şəkillərə baxırsan?... Hə də, deyirən ki, bunun nəyinə baxım?... (*Gülür.*) Allah kişilərin ağlı-nı alır döl... (*Şəkilləri göstərir.*) Üçü də oğlanlarımı... Bunu görürsən?... Bunun atası Cümşüdüdü... Yaduva gəlir?... Raykomda işləyirdi, məktəbə gəlirdi tez-tez... Əyyaşın, pozğunun biri idi... Oğraş! Məktəbdə "izhari-nifrot" mitinqlərində gəlib al çalıb, məni nümunə göstərirdi... Sonra guya, biza yazığı gəldi... Anamı dəlixanaya süpürgeçi düzəldti... O vaxtdan elə gözü var idi mənə... Köpəyoğlu... Hər dəfə xəlvətə salıb ələyirdi məni... Anam ölən kimi, müharibənin ortaları idi, gəlib tapdı məni... 15-16 yaşım var idi... Amma 20 yaş verərdin mənə... Kək idim... Vaxtdan əvvəl yetişmişdim do... (*Gülür.*) Sən danışmırsan, heç olmasa, mən danışım da... Hə, bunun atası o oğraş idi... Gorbəgər oldu... Öləndə, heç üstünə gəlmədi... Özünü arvad-uşağı var idi... Ayrıca bir ev kirəlyəyib, məni saxlayırdı... Pozğunun biri idi... Bədənimdə sağ yer qoymamışdı... Göydən düşmüşümdə do... əlinə oclafın... Gözünə topirdi məni... Doymaq bilmirdi, köpəyoğlu... Mən indiyəncə elə pozğun oğraş görməmişəm! Heç Rusetin çöllərində də mən belə pozğun oğraşa rast gəlməmişəm! (*Gülür.*) Amma mən də o görməmişəm a-a-a!.. (*Divardakı şəkili göstərir.*) Yaxşı ki, bu, atasına oxşamır... Ancaq, arvadı çəlağın biri çıxdı... Qonşuların yanında mənə saçımlı yolurdu, qəhbə!.. Ər-arvad ikisini də qovdum yandımdan!.. Əh, guya ki, qonşular ondan fərrid? Bunu görürsən?... Bu... Əşidirsən o toyuqların səsini?... Vay bunların qamına şiş bəsin!.. İndicə bir boşqab sup verdim bunlara... Doymaq bilmirlər ki!.. Mən burda olmayanda həyatın uşaqlar gəlib yumurtaları oğurlayırlar... Qonşular da bir tərəfdən milisə yazırlar ki, guya bu toyuqlar həyətə batır!.. Cəhənnəmə yazsınlar!.. Belə şeylər mənə kar eləməz! Çayuvu iç!..

Xosrov stkanı çəşiyə qaldırır.

Qorxursan ki, çay əvəzinə, sənə do stkanında sup ola? (*Gülür və divardakı ikinci şəkili göstərir.*) Hə, bu Barnaulda yaşayır... Yəno çay gətirim sənə?..

XOSROV. Yox, yox, sağ ol!

ARZU. Onda müəbbəmə ye!

XOSROV. İstəmirəm, sağ ol!

ARZU. Yaxşı müəbbədir e... Saratovda pis şey satmırlar...

Paüza. İşiq bir az zəifləyir.

SƏS. Əziz dostlar, tamadandan min dəfə üz istəyirəm ki, onu əfsaytda qoyuram... Ancaq, üro-yıma bir gözəl sağlıq gəlib ki, onu da mən bu gözəl moqlidə deməliyəm!

İşiq yəno güclənir.

ARZU. Evim pis döyül, hə?.. Düzdü, kuxnam yoxdu... İki otaqdı... Ancaq ona da min şükür... Koridorda da, görürsən do, qaz da var, su da var... Tualət do hoyotdodir... Bunu oğlumun o arvadına, o erməni qəhbəsinə verəydim, özüm yəno küçülərə düşüydüm?! Bəs sən o arvadın nə oldu?... Tozə almışdın e... Adı da Gülzar idi... Yadımdadı... Gözləmədi... Hə, səni?... Yadına gəlir... Elo bil indiki kimi görürəm... Yanaqları ot tutub yanır... O cür arvadlar kişisiz qala bilirmiş... (*Gülür.*) Neyləsin e, yazıq, kişisiz çətin olur do... (Xosrov ayağa qalxır.) Nə oldu?

XOSROV. Mən gedim...

ARZU. Niyə?.. Otur döl... Niyə belə tez gədirsin?... Qoy bir su qızdırım... yaxşıca başuvu yuyun sonin... Hə... tok adamsan, bir yaxşıca istirahət elə!

XOSROV. Yox, yox, sağ ol!
 ARZU. Nə sağ ol e?... (Gülür.) Sağam də!.. Onda... Voronejdən antiqə göbələk qurusu gətirmişəm... Qoy sənə bir sup bişirim...
 XOSROV. Yox, sağ ol!
 ARZU. Yüz qram da arağ verərəm sənə... Vurarsan, hə?... Yoxsa, day elə qocalmısan ki, heç arağ da içə bilmirsən? (Bərkədən gülür.) Hə?... Nə deyirsən?...
 XOSROV. Yox, yox...
 ARZU. Qorxma e, sənə göndərməyəcəm mağazaya, arağ dalınca... Özümdə var, gətirim?...
 Vuraq bir az!
 XOSROV. Yox...
 İşiq zəifləyir.
 SƏS. Niyə qoymursuz səhərdən bəri bu gözəl qızın sağlığına içək?! Bu gözəl qızı təbrik edək?!

Pauza.

SƏS. Bir dəqiqə, Xosrov müəllim, bir dəqiqə! Arzu qaçmır ki... buradadır, özümüzküdür... sağlığına da içəcəyik... Sözü müzə də deyəcəyik... Ancaq, bu qədəhləri qaldıra q Xıdır müəllim deyən sağlığa!.. Doğrusu, bizi qabaqladı Xıdır müəllim... Yaxşı da etdi... Sağ olsun! Yoldaş Mir Cəfər Bağırovun sağlığına! O böyük insan başımızın üstündən öskik olmasın! Yoldaş Stalinin sevimli şagirdi və silahdaşı kimi, həmişə bizə bu cür müdrik rəhbərlik etsin! Həmişə bizə belə yol göstərsin!..

Toyuqlar qaqqıldayır. Səhnənin işığı güclənir.

ARZU. Eşidirsən? Bilirlər ki, indi qapı açılacaq, adam çıxacaq... Yemək istəyirlər... Bu qərdər acgöz heyvan görməmişəm! Əclaf!lar! Dəhşətdi! (Pəncərədən toyuqlara.) Yoxsa gedim sizə Voronej göbələyindən sup bişirirəm? Ay siz öləsiz! (Xosrova.) Axırda bunnar, mənim özüm də yeyəcəklər... Yenə müəllimsən?

XOSROV. Yox.

ARZU. Hə, müftə pensiya alırsan?... (Gülür.)

Pauza.

Bəs nə edirsən?
 XOSROV. Kioskdə qəzet satıram.
 ARZU. Onda yaxşıdı də, qəpik-quruşun olar. (Xosrov müəllimin gətirdiyi kağız torbaya baxır.) O nədir elə?...
 XOSROV. Bir az meyvədir... Sənə gətirmişəm...
 ARZU. Bəs mən sənə nə bağışlayım?... Hə?... Nə bağışlayım?...
 XOSROV. Sağ ol! (Qapıdan çıxmaq istəyir.)
 ARZU. Qaçırsan?
 XOSROV. Yox...
 ARZU. Qaçırsan burdan, hə? Mənnən iyronırsən?
 XOSROV. Sağ ol...
 ARZU. Mənnəm də, Arzuyam! Niyə iyronırsən, hə? Tapdım! Bilirsen, sənə nə bağışlayacağam?! Bax! (Otaqdan çıxan Xosrovun ardınca qışqır-qışqıra əzbərdən deyir):

*Vı bili vçera
 bezimenni,
 Sedaya zurna
 Suleymana,
 Djambula
 sedaya dombra...
 Tak poyte je
 Stalinu
 slavu
 Stixami
 podobnımı splavu
 Zolotu
 i serebra!..*

İşiq sönmür.

On səkkizinci şəkil.

Əbdül Qafarzadə, Əflatun, Burun, professor

Baki. 1978-ci il. Əbdül Qafarzadənin kabinetində. Əbdül öz müzəmin arxasında oturub. Əflatun və Burun ayaq üstə dayanıblar.

ƏFLATUN (yekə və köhnə portfeldən çıxardığı pul dəstlərini bir-bir mizin üstünə qoyur). Buyurun. Bu qumarxanadan... Bu arağdan... Arağ bu həftə, o adı nodir, şey, yaxşı getdi... Bu morqdan... Bu da, o adı nodir, şey, nəşadən...
 ƏBDÜL (mizin siyirməsini açıb pulları onun içinə tökür). Bu gündən morqdağı alveri saxlayırsız. Bu qəder.

Pauza.

BURUN. Qədəş, morqu bağliyorsan?
 ƏBDÜL. Hə.
 BURUN. Bəs mən?
 ƏBDÜL. Nə mən? Sən kimdən bəyom?
 BURUN (get-gədə əsəbiləşərək). Məni atırsan bayıra, bağliyorsan morqu, ha??! Bilmirsən də, mən kiməm?! (Qızışır.) Alə, 15 il yatıb çıxmış Soltan Muradam da mən! 15 il yatdım, bir yerdə sənün aduvu çəkədim! Burunam da mən! Həmin Burun! İndi mənə çölə atırsan?
 Əflatun onun atəyini dartır.
 Alə, dartma e, pəncəyimi! Partdiyiram e, mən!

Pauza.

ƏBDÜL (sakit). Soltan Murad, "Domal" bilirsen nədir?
 BURUN (hirsələ). Yox!
 ƏBDÜL. Haradan biləsən?! Evdə bişməyib, qonşudan gəlməyib. Özü də çətin tapılır. QDR buraxır. İtə-qurda görək ağız açasan ki, bir yeşik göndərsin evə! Paraşokdur. Zoxodu yuyurlar onunun.

Kiçik pauza.

Səni ələyəyəm, bax, o cür porəşok! O burun var ha, sən öləsən, onu da ət məşinkəsindən kəçirtirib yedirdərəm arvaduva, uşaqlaruvaya!
 BURUN. Baxarıq! (Otaqdan çıxır.)
 ƏBDÜL (siyirtmədən pul çıxarıp). Bunları götür.
 ƏFLATUN (həyəcanlı). O adı nodir, şey, Allah səni bizim başımızın üstündən, o adı nodir, şey, əskik elməsin. Allah sənə cibivə min bərəkət versin. Biz də, sənəni kölgəndə dolanaq... Sənün qardaşın Xıdır da, Allah ona, o adı nodir, şey, qəni-qəni rəhmət eləsin, kişi adam idi! Əclaf Stalin onun, o adı nodir, şey, qədrini bilmədi! Xıdır müəllim Azərbaycan idmanının, o adı nodir, şey, tacı idi! Allah sənün canuvu sağ eləsin. Bakıda onun adına küçə qoydurdun! Əntiqə küçədi! Mənim dostum idi, rep... rep... o adı nodir, şey, represiya qurbanı oldu... Stalinə qarşı mübarizə aparırdı, o adı nodir, şey, özü də tokbaşına!
 ƏBDÜL. Yaxşı. (Qapıya tərəf işarə edərək.) Uşaqlara tapşır, dörd nəfər otursun bu axmağın məşinına, bir yerdə yaxşı çırsınlar onu, sonra da şalvarını çıxardıb, bayraq kimi, aparıb evinin qapısında assınlar.

ƏFLATUN. Baş üstə.
 ƏBDÜL. Moskvaınan danış. Gecə ora gedirəm. İki bilet götür toyayrayo.
 ƏFLATUN. Baş üstə. Başqa bir şey lazım deyil, o adı nodir, şey, Əbdül Orduxanoviç?!
 ƏBDÜL. Yox, dorəqoy. Ancaq sənəni sağlığın lazımdır.
 ƏFLATUN. Çox sağ olun. Gedo bilərəm, o adı nodir, şey?
 ƏBDÜL. Get, məşğul ol, dorəqoy. Axsam evdə olacağam. Zəng elə, xəbər ver, görək neynədin.
 Əflatun çıxır və o saat da geri qayıdır.
 ƏFLATUN. O adı nodir, şey, professor gəlib, girsən içəri?
 ƏBDÜL. Çağır gəlsin.
 Əflatun çıxır. Professor daxil olur.
 ƏBDÜL (ayağa qalxır). Xoş gərdük, professor! (Görüşürlər.) Hə, nə oldu mənim diaqnozum?
 PROFESSOR. Hər şey yaxşıdır.
 ƏBDÜL. Deyirsən yəni heç nə yoxdu monda?
 PROFESSOR. Sənəni kimə kişidə nə ola bilər?!
 ƏBDÜL. Bəs ağrıları?
 PROFESSOR. Yəni deyirsən ki, bu fəni dünyada bir yerim də ağrımasın?
 ƏBDÜL. Bir dərman-zad lazım deyil?
 PROFESSOR. Heç bir dərman lazım deyil.
 ƏBDÜL. Bəs yeməyim, içməyim necə?
 PROFESSOR. Ürəyini nə istəyir, ye, nə istəyir iç!

ƏBDÜL (mizin arxasına keçir və siyirtmədən pul çıxarır ona uzadır). Buyurun, professor, çox sağ olun!

PROFESSOR. Bay, bay... Bu nəyə lazımdır?! (Pulu götürür.)

ƏBDÜL. Sənin üçün halaldır, professor!

PROFESSOR. Çox sağ olun, çox sağ olun, icazənilmə mən gedim.

ƏBDÜL. Siz sağ olun, çox sağ olun!

Işiq sönür.

On doqquzuncu şəkil

Professor, Əflatun.

Əbdül Qafarzadənin qəbul otağı. Əflatun mizin arxasında oturub. Professor Əbdülün kabinetindən çıxır.

PROFESSOR. Sənin adın necə oldu, kişi?

ƏFLATUN (ayağa qalxır). Əflatun.

PROFESSOR. Belə başa düşürəm ki, sən bu Əbdül Qafarzadəyə yaxın adamsan.

ƏFLATUN. Əlbəttə, o adı nədir, şey.

PROFESSOR. Onun işləri xarəbdir.

ƏFLATUN. Nə?

PROFESSOR. Hə, xarəbdi. Müdirin xərçəngdir.

ƏFLATUN. Bəs indicə özün dedin ki, heç nə yoxdur?!

PROFESSOR. Sən nə bildin? Qapıdan qulaq asırsan? (Gülümseyib başını bulayır.)

ƏFLATUN (port). Yox, o adı nədir...

PROFESSOR (onun sözünü kəsir). Bəs nə deyəydiniz? Deyəydiniz ki, Əbdül Qafarzadə, xərçəngsən, cəmi də, bir-iki ay ömrün qalıb?!

ƏFLATUN (sarsılmış). Bəlkə, o adı nədir, şey, səhv edirsiz?

PROFESSOR. Nə səhv, a kişi?! Yaponların aparatına söz yoxdur. Ağ ciyərini xərçəng basıb.

Hər tərəfə metastaz verib. Xərçəngin ən pisindəndir.

ƏFLATUN. Axı, belə, bir şey bilinmir... Düzdü, arıqlayıb, amma, o adı nədir, şey, özү pəhriz tutur...

PROFESSOR. Bir azdan ağırsı bərkliyəcək. Heç bir əlacı yoxdur. Cərrahiyyə-zad kömək etməz, yazıq əzabla öləcək.

ƏFLATUN. Vay!..

PROFESSOR. Sən onun qohumlarına çatdır. Qoy mənimlə danışsınlar. (Gedir.)

ƏFLATUN (öz-özünə). Əcəb işə düşdük!.. Bu Əbdül Qafarzadə, əclaf oğlu, əclaf, ölsə, bəs mən, o adı nədir, şey, nə olacağam?

Işiq sönür.

İyirminci şəkil

Xosrov, Molla Əsədulla, Ağabala, Balaniyaz, I kişi, II kişi, III kişi, məhəllə adamları.

Bakı. Köhnə dağlı məhəllələrindən birində həyat. Yas məclisidir. Xosrov, Molla Əsədulla, Ağabala və daha dörd-beş kişi ağ süfrəli mizin arxasında oylşub. Arxadan tok-bir qadınlar cəvə girib-çıxırlar. Hərçün evdə qadınların ağlayma səsi gəlir.

MOLLA ƏSƏDULLA. Əgər Allah sizə yardım edərsə, heç kim sizə qalib gələ bilməz! Yox əgər, zəlif edərsə, ondan sonra kim sizə köməklik edə bilər?! Quran deyir ki, sərbəzsiz cəza yoxdur. Peyğəmbər əleyhissalam hər gün, səhər-səhər bir gülün yanından keçirdi, homin göldə atılıb düşə-düşə, çiğir-bağır sala-sala bir dostə oğlan uşağı çimirdi. Ayaqları şikəst olan bir oğlan uşağı isə göldə çimə bilmirdi. Həsətə dolu qəmli gözllərini göldə çimən oğlanlara zilləyirdi. Baxırdı, baxırdı... Peyğəmbər daha, həsrətə dolu o gözllərin ködərinə dözə bilmədi. "Ey Allah! - dedi. - O uşağı yikostlikdən qurtar!" Səhəri gün Peyğəmbər gördü ki, o oğlan şikostlikdən xilas olub. Uşaqlarla birlikdə atılıb-düşür, uşaqlarla birlikdə göldə çimir. Gözlləri güllər və o həsrətə yox olub... Bir gün belə keçdi, iki gün belə keçdi, üçüncü gün Peyğəmbər əleyhissalam gördü ki, homin oğlan səhər təzədən gölə gəldi, qamışları kəsib, bir-bir ucunu iti yondu. Və gölə baş vurub o qamışları suyun dibinə basdırmağa başladı ki, iti ucları, bir azdan gəlib gölə atılan uşaqların başına, qarına batsın... Peyğəmbər dedi: "Ey Qadir, bağışla mənə! Mən sənin odaletini indi başa düşdüm!"

AĞABALA. Ət dəliyəcə adam göndürmüşəm. Xədicə arvadın ehsanında oti mən verəcəyəm. Düyünü, göyərtni, ədviyyatı təşkil eliyəcəyik. Xədicə arvadın ehsanı məhəlləyə layiq olmalıdır!

MOLLA ƏSƏDULLA. Allah cəmi önlərlərimizə rəhmət eləsin! Köhnə qəbiristanlıqda yer məsələsi də düzəlsəydi, arvadın ruhu şad olardı!..

I KİŞİ. Həri, amma köhnə qəbiristanlıqda yer almaq müsibət bir işdi. Görək, orda mütləq atababovun qəbrini olsun ki, aparıb birtəhər yanında basdırasan...

II KİŞİ. Kim bilir ki, yazıq Xədicə arvadın ata-babası harda dəfn olunub? Birco oğlu Balaniyazdı, o da sıçan tutmaqdan başqa bir şey bilmir...

I KİŞİ. Ya da görək pulun olsun ki, aparıb rüşvət verərsən, ölüvə yer ayırırsınlar... Hökumət deyir ki, yer müftədi! Ay müftə verdilər a!.. Bizdə müftə şey var?

III KİŞİ. Sıçan Balaniyaz da, əfəlin biri, birdən heç xəbəri olmaz ki a, anası rəhmətə gedib...

II KİŞİ. Xəbər göndürmüşəm. Vecsiz oğlu, ayda bir dəfə heç olmasa gəlib arvada baş çəkirdi...

AĞABALA. Xədicə arvad, Allah rəhmət eləsin, oruc tutan, namaz qılan bir adam idi. Onu aparıb, təzə salınmış, müsəlmanı, xristianı, yəhudisi bir-birinə qarışmış o qəbiristanlıqda torpağa tapşırmaq olmaz.

II KİŞİ. Məhəlliyə də yaraşmaz də!..

MOLLA ƏSƏDULLA. Arvadı görək, köhnə qəbiristanlıqda dəfn eliyək!

Məclis iştirakçıları yerbəyerdən təsdiq edir:

- Mütləq!

- Yoxsa, vallah, günaha batarıq!

- Arvadın ruhu bağışlamaz bizi!

AĞABALA. Həri! Molla Əsədulla da sağ olsun ki, Xədicə arvadın məclisini pulsuz, təmənsiz yola verir.

MOLLA ƏSƏDULLA. Siz sağ olun, mənim borcumdur!

Məclis iştirakçıları Molla Əsədulladan razılıq edir.

- Ömrü uzun olsun!

- Allah önlərinə rəhmət eləsin!

- Allah ürəyincə versin!

MOLLA ƏSƏDULLA. Sağ olsun məhəllənin camaatı! Siz sağ olun! Hamı öz borcunu verəlməlidir. Zəmanə arsız zəmanədir, ancaq biz görək Xədicə arvadı (əl-rəhmanla), hörmət-izzətlə qaldıraq.

III KİŞİ. Bu sıçan nəş gəlib çıxmadı belə?..

II KİŞİ. Gələndir... Gələndir...

III KİŞİ (rişxəndlə). Baş qarışıqdır kişinin. Bakın birinci sıçan tutan sanitarıdır!..

I KİŞİ (eyni rişxəndlə). Neynəsin, sıçan basıb da səhəri...

AĞABALA (əlini qapıya tərəf uzadır). Ode, gəldi...

Balaniyaz gəlir.

BALANIYAZ. Allah rəhmət eləsin! Allah səbr versin! Əl-əlbət son qəmiyüz olsun! İş adamıyam da mən, gecikdim. Obyekto getmişdik. Allah rəhmət eləsin! Əl-əlbət, işimiz çoxdur yayman. Allah rəhmət eləsin!

III KİŞİ. Balaniyaz, sizin idarəvüz sıçanlarla mübarizə aparır, bunu bilirik, bəs siçovullar?

BALANIYAZ (onun istehzasını hiss etməz). Əl-əlbət, siçovulların da!

II KİŞİ. Hansıyan mübarizə asandı, sıçanla, ya siçovulla?

BALANIYAZ. Sıçan asandı! Siçovul, əl-əlbət, svoloçdu!

İki nəfər həyətə girir.

MƏLƏNLƏRDƏN BİRİ. Köhnə qəbiristanlıqda deyirlər yer yoxdu...

I KİŞİ. Mən sizə dedim də!.. Onlardan yer almaq olar?!

AĞABALA. Alo, belə də iş olar?! Ölüyüzü basdırmağa yer tapmırıq!

II KİŞİ. Neyniyə?! Aparıb qoca arvadı çöllü-biyabanda basdıraraq?!

III KİŞİ. Alo, onu təzə qəbiristanlığa aparacaq a, o çöllün düzünü... Bilirsen, ruhu necə qarğış edəcək bizə?!

AĞABALA. Alo, belə də hökumət olar?!

I KİŞİ. Stalinin vaxtı olaydı, sən də belə sözlər deyəydin!..

AĞABALA. Stalində işin olmasın, alo, Stalin kişi adamıydı! Stalinin vaxtında rüşvət vanyıdı?

II KİŞİ. Bir ağsaqqal gətsin köhnə qəbiristanlığın böyüyünün yanına.

Hamı Molla Əsədullaya baxır.

MOLLA ƏSƏDULLA. Mən bu saat avtobusa minib gedərəm. Ancaq indi mollağın ağızına baxan var? Sovet hökuməti mollanı soxub (Gözü Balaniyaza satdır). Sıçan deşiyinə.

Hamı Xosrova baxır.

O arvad, Allah ona rəhmət eləsin, süzün xotrivüzü çox istəyirdi, müəllim.

BALANIYAZ. Bəli, əl-əlbət belə idi. Mono da deyirdi.

II KİŞİ. Nə deyirdi?

BALANIYAZ. Deyirdi ki, kirayonşım, əl-əlbət, çox abırli insandı!

AĞABALA (Xosrova). O arvad, Allah ona rəhmət eləsin, sonun xotrivü (Balaniyazı göstərir.) bundan az istəmiri...

BALANIYAZ. Əl-əlbət, əl-əlbət!

Xosrov ayağa qalxır.

MOLLA ƏSƏDULLA. Allah sonun razı olsun! Get, minmət elə, Allah korimdi! (Ağabala-yə.) Uşaqlardan birini də qoş ona.

Işiq sönür.

İyirmi birinci şəkil

Əflatun, Nastyə, Xosrov.

Bakı Qəbiristanlığı.

Əflatun qarovulçu köşkünün yanında dayanıb, kimi isə gözləyir. Əks tərəfdən bir kök qadın - süpürgeçi

Nastyə görünür.

ƏFLATUN. Nastyə, damoy idyoş?

NASTYƏ. A kuda je eşe?

ƏFLATUN. Çto doma?! Odnə da doma!

NASTYƏ. A çto delat, takova sudba!

ƏFLATUN. İdyom tuda... (Köşkü göstərir) İdyom da... O adı nədir, şey, Vodka toje yest... İdyom! Ladno da... o adı nədir, şey, nikto ni vidit... Xoroşo budet.

NASTYƏ. Tı eşe na çto-to sposoben?

ƏFLATUN. İdyom da, idyom... Uvidiş da!.. O adı nədir, şey, podarka toje dam da tebe!..

(Köşkə keçirlər.) Snimay da palto... (Köhnə çarpayımı göstərir.) Sadımsya da suda!.. (Paltonu çixarmağa kömək etmək istəyir və qadını qucaqlayır.) Xaroşiy e, tı!.. O adı nədir, şey, umirayu da, ot tebya!.. (Qadını çarpayıya yıxmaq istəyir.)

Bu vaxt çarpayının üstündə balaca bir it hürür.

NASTYƏ (səksənir). Oy!..

ƏFLATUN (itə). Kəs səsiüv! Kəs!

İt atılib döşəməyə düşür və daha da bərkədən hürür.

ƏFLATUN. Kəs demədim sənə?! (İti tapıqla vurmaq istəyir.) Çıx burdan! (Köşkün qapısını açır.) Çıx!..

İt hürə-hürə çarpayının altına girir.

(Çarpayının altına tərəf öyülürək.) Çıx ordan, oclaf!

İt hürür.

NASTYƏ. Oy, kokaya xoroşaya sobaçka!..

ƏFLATUN. Plaxoy sabaka! (Çarpayının altına.) Çıx ordan!

İt hürür.

(Altıdan yuxarı başını qaldırır.) Tı sadis, o adı nədir, hey, kravat. Seyças!

NASTYƏ. Da kuda uj tam! Toje mne, kravat! Tı je ne moješ spravlyatsya dajə s malenkoy sobaçkoy! (Əyində paltosunu düzəldib köşkdən çıxır.)

ƏFLATUN. Kuda u? O adı nədir, şey, pastoy!

Əflatun döşəmədən qalxıb onun ardınca çıxır və Xosrovlə üzbəüz gəlir.

XOSROV. Bağışlayın, qəbiristanlıq müdirini haradan tapmaq olar?

ƏFLATUN (qadının ardınca). Pastoy!

Nastyə iti addımlarla səhnədən çıxır.

(Xosrova.) Nə?

XOSROV. Qəbiristanlığın müdirini axtarıyıq...

ƏFLATUN (əli ilə göstərir). Ode, orda oturur. (Diqqətlə Xosrova baxır.) Mən, o adı nədir, şey, səni harda görmüşəm?

Xosrov çiynlərini çəkir.

Şey... Yadıma gəlmir...

XOSROV. Siz də... tanış gəlirsiz...

Pauza.

ƏFLATUN. Nə istəyirsən?

XOSROV. Bilirsiz, biza yer lazımdır. Qoca arvad vəfat edib.

ƏFLATUN. Bizdə, o adı nədir, şey, yer yoxdur! Bəlkə... nə bilim... aşağı başda... zeytunluğun yanında, o adı nədir, şey, bir yer tapdım sənə. İstəyirsən, gedib baxaq... Qiyməti iki yüz oləcəy...

Pauza.

Hə?

XOSROV. Kasıb arvadı...

ƏFLATUN. Yoxdu! Zeytunluqda da, o adı nədir, şey, yer yoxdur. Gedin, tozə qəbiristanlıqda basdırın. Davay!.. (Səhnədən çıxır.)

İşıq sönmür.

İyirmi ikinci şəkil

Xosrov, Əbdül Qafarzadə, kapitan, katibə

Qəbiristanlığı. Sol tərəfdə Əbdül Qafarzadənin kabineti və kabinetin qarşısındakı qəbul otağı.

Katibə qəbul otağında mizin arxasında oylaşır. Onunla üzbəüz milti kapitana oylaşır. Xosrov daxil olur.

KATİBƏ. Yoxdur, hələ gəlməyib, Əbdül Örduxanoviç yoxdur.

Bu vaxt Əbdül daxil olur. Katibə dik ayağa qalxır.

ƏBDÜL (əli ilə katibəyə işarə edir). Əyləş... Əyləş... (Kabinete keçmək istəyərək kapitana.) Gəlmisən?

KAPİTAN. Dedilər siz çağırımsız.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, işim var sənə. Gəl! (Kabinete keçmək istəyir.)

XOSROV (ona yaxınlaşır). Müdir sizsiz?

KATİBƏ (Xosrova). Olmaz! Bu gün qəbul günü deyil! (Mizin arxasından Xosrovun üstünə cummaq istəyir.)

ƏBDÜL (əlinin işarəsi ilə katibəni saxlayır). Eybi yoxdu... (Xosrova.) Sən də gəl, görüm, nə istəyirsən?

İkisi də kabinetə keçir.

XOSROV. Salam...

ƏBDÜL. Əleykümə!

XOSROV. Bizim...Bizim... Sizdən xahiş edirik... Qoca arvad vəfat edib. Onu burda basdırmaq istəyirik... lazımdır ki, onu basdırmaq burda.

ƏBDÜL. Onu basdırmaq lazımdır?!

XOSROV. Bəli.

ƏBDÜL. Basdır da! Bəs mənə nə istəyirsən?!

XOSROV. Yer istəyirik də, yer.

ƏBDÜL. Mən yer bölənəm?! Ölüb, Allah rəhmət eləsin. Kim yapışub qalacaq bu dünyada? Hamımız öləcəyik də... Bəs, mənə nə istəyirsən?

XOSROV. Yer istəyirik də... Arvadı basdırmaq üçün yer.

ƏBDÜL. Mən yer bölən deyiləm, başıya dönüm sənün. Burda yer yoxdur. Hökumət gül kimi tozə qəbiristanlıq salıb... Aparın o rəhmətliyi orda basdırın da.

XOSROV (kapitana, sonra yenə Əbdül Qafarzadəyə baxır). Yer var! Yer üçün bizdən pul istəyirlər!

ƏBDÜL. Bəs, pulsuz şey olar?!

XOSROV. Yox e! Siz... Siz başa düşmədiz...

ƏBDÜL. Nəyi başa düşmədim?

XOSROV. Bizdən rüşvət istəyirlər!

ƏBDÜL. Rüşvət?! Ola bilməz!

XOSROV. Dörd yüz istədilər! Dörd yüz...

ƏBDÜL (kapitana). Görürsən? Ay-ay-ay!.. (Xosrova.) Sən rüşvətə qarşı mübarizə aparırsan?!

Pauza.

Get, get ölümlə məşğul ol! Vaxtını alma!..

XOSROV. Qanunsuzluqdur bu! Qanunsuzluqdur! Axı, belə qanunsuzluq eləmək olmaz!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. İstəyirsən sənə qanun göstərim? (Kapitana.) Qanunu göstər buna!

Kapitan himə bəndmiş kimi, Xosrovun yaxasından itəyir.

KAPİTAN (itəloyə-itəloyə). Bas bayıra!

İşıq sönmür.

İyirmi üçüncü şəkil.

Əbdül Qafarzadə, Kazımlı.

Bakı. Rayon İcrayyə Komitəsinin sədri Kazımlının kabineti.

Kazımlı mizin arxasında oylaşır.

ƏBDÜL (daxil olur). Salam, yoldaş Kazımlı!

KAZIMLI. Bayaq iclasda salamlaşmadıq?!

ƏBDÜL. Salam Allahın kolamıdır...

KAZIMLI. Allaha çox inanırsan?

ƏBDÜL. Mənim inanıb-inanmamığımdan nə əsildir, yoldaş Kazımlı? Varsa var, yoxsa da, yoxdu da...

KAZIMLI. Filoşofluq eləyirsen?.. Özün də buldozer istəyirsən, hə?! Texnika istəyirsen? Mən indi bir buldozer verdim sənə, necə olar?!

ƏBDÜL. Verdirmozson...

KAZIMLI. Niyə?

ƏBDÜL. Çünki, dünyagörmüş adamsan!

KAZIMLI. Bəs, onda nə demoqoqluq edirsən?! Yəni ki, yoldaşlar, bax, deməyin ki, Qafarzadə belədir, elədir. Həç bir şəxsi, maddi marağım yoxdur mənim. Qəbirxanaları texnika ilə əvəz etmək istəyirəm, hə?.. Sabah da biri soruşanda, deyəcəksən ki, gedin rayon İcrayyə Komitəsinin iclas protokollarına baxın. Mən həmişə texnika istəmişəm. Bürokratlar, laqeydlər verməyiblər...

Hə, indi necədir, əmr edim, bir buldozer versinlər sənə, hə?.. Qəbirqazanların da ştatını minimuma qədər ixtisar elətdirir, hə?..

ƏBDÜL. Elətdirməzsən.

KAZIMLI. Mən elətdirmərəm, Qəribli elətdirir. Tapşırar, buldozer də yollarlar sizə, kompressor da. Onun bir sözüni kimi iki edəcək?!

ƏBDÜL. Katib tapşırandır, bu on ildə tapşırardı da... Burada deyirən, orada yadından çıxır. Görmürdün, iclasda qəmi elə quruldaydı ki, elə bil zavod işləyir.

KAZIMLI. Sən onu yaxşı tanıyırsan. Bayaq gördün, mənə necə baxdı?! Köhnə qurdu!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Qurdu, qurd olsun da... Bəs biz nəyik? Dovşan-zadıq?!

Pauza.

KAZIMLI. Kişiyə qızıl lazımdır.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hansı kişiyə?

KAZIMLI. Qəribliyə də. Düənən çağırışdı məni. Ordan-burdan söhbət etdi, sonra başladı ki, pensiyaya çıxmaq istəyirəm. İşdən getmək üçün ərizə verəcəyəm? Qocalmışam, yorulmuşam. Sözdür, deyir də... Ərizə verəndir o?! Sonra da yavaş-yavaş fırlatdı, gətirib onun üstünə çıxardı ki, bir az pulum var, istəyirəm onu qızıla çevirəm. Düzü, əvvəlcə, bu söhbətdən şübhələndim... Aramız elə açıq deyil onunla... Özün bilirən, ildə üç-dörd dəfə hörmət edirəm ona, vessalam, mən mən onun adamıyam, nə də o mənim adamımdı. Nə isə, fikirləşdim, niyə məni seçib?! Elə indi də fikirləşirəm... Min dəne qızıl onluq almaq istəyir. Bilir də ki, sovet puluna etibar yoxdu... Yiğ-dıqlarını istəyir qızıla çevirsən.

Pauza.

Birinci katibdi, deyib, görək ələyim. Bəlkə sınayır məni? Bilmirəm... Mənim də, səndən başqa, gümanım gələn adam yoxdu... Bu işi başqa adama etibar edə bilmərəm!

ƏBDÜL. Ona görə sən seçib ki, yaxşı tanıyır səni... Etibar edir sənə...

KAZIMLI. Bilmirəm, hər nə isə görək kömək edəsən mənə!

ƏBDÜL. Birini neçədən istəyir?

KAZIMLI. Qiymətini mən deyəcəm ona... Bilmirən, xəsisin biridir! Beş-altı dəfə təkzər etdi ki, pulum azdır, ucuz olsun. Bütün vaxtım-yoxum budur! Yalançının atasına lənət! Soyanda elə soyur ki, adamın cibində qara çöpik də qalmır! Min qızıl onluq istəyir, amma pulu yoxdu!

ƏBDÜL. Biri min manata dəvələr.

KAZIMLI. Çox bahadır! Bir milyon ələyir e! Qorxuram, razı olmasın!

ƏBDÜL. Bunun elə üç yüzü qəntiyadır ki, heç kim, heç nə bilməyəcək. Söz-söhbət olmayacaq da! Bunun day nəyi bahadır?!

KAZIMLI. Yaxşı... (Ayağa qalxır.) Özün də aya-ilo dönmüsən.

ƏBDÜL (pencəyinin iç cibindən çıxartdığı zərfi ona uzadır.) Bağışla, bu dəfə bir-iki gün gecikdirdim, amma, vallah, işim yaman çoxdu, heç başımı qaşımağa vaxt tapmıram... (Öskürür.)

KAZIMLI. Nə olub, Soyuqlamışan?

ƏBDÜL. Boş şeydi, keçib gedəcək. Ala.

Kazımlı tez zərfi götürüb pencəyinin iç cibinə qoyur.

Sən elə et ki, yol çökmək üçün asfalt sexi açım... Nə imkanın varsa, et... Qoy açım o sexi... Hələ ki, başqa adama demirəm, sənə deyirəm... Başqasına xeyir verincə, elə sənə verərəm də! Kömək et, həm qəbiristanlıq abad olsun, həm planı yaxşı verək, həm də ki, özümüzçün çox yaxşı olar. Uzağa getmirəm heç, bax, Bakının o köhnə möhüllərində binalar ki var a, hamısının damı qırqdandır... Sayı-hesabı yoxdu o cür binaların... Payızda da, qışda da damları su buraxır. Təmiz elətdirə bilmirlər. Kimə elətdirsinlər? İndi qırçı var? Şohorda, demək olar ki, qırçı qalmayıb. Mən onların təmirinə başlasam, özü də lap güzəştə, bilirən, nə olar?! Bu pulu sayıb qurtarmaq olmaz. Sənin də işlərin yaxşı olar.

KAZIMLI. Baxarıq...

İşıq sönrür.

İyirmi dördüncü şükil

Əbdül Qafarzadə, Nəcəf Ağayevič.
Bakı. Bağça.

Əbdül Qafarzadə ilə Nəcəf Ağayevič ayaq üstə dayanıb söhbət edirlər.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Xeyirdi, belə töcili çağırdırsan məni?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Nəcəf Ağayevič, sən ömründə mənə ziyan görmüsən? Məni min dəne qızıl onluq lazımdı.

NƏCƏF. Mən dəne qızıl onluq?!

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, min dəne qızıl onluq.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Deyirən, görək tapaq da... Neçədən olacaq?!

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Dayan hələ. O min qızıl onluğun görək hamısı da falşivi olsun.

Pauza.

NƏCƏF. Çətin işdi...

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Çətin olmasaydı, səni niyə çağırardım?

Pauza.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Əbdül, sənə dərin hörmətini olduğu üçün taparam! ƏBDÜL QAFARZADƏ. Çox sağ ol, Nəcəf! Özün bilirən, mən belə şeyləri yaddan çıxardan adam deyiləm! Həmişə əlli min manat verəcəyəm.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Əlli min... Mənim özümə heç nə lazım deyil.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Sənin özün mənim boynuma!

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Sabah axşam sənə zəng çələyərəm.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Yox, mən bu axşam Moskva uçurom, işim var. Bazar ertəsi zəng elə!

NƏCƏF. Yaxşı!..

İşıq sönrür.

İyirmi beşinci şükil

Əbdül Qafarzadə, Roza.

Moskva. Məhmanxanada otaq.

Telefon zəng çalır. Əbdül Qafarzadə pijamada o biri otaqdan çıxıb dəstəyi qaldırır. Əyninə pənuar geymiş Roza onun ardınca gəlir.

TELEFONDA SƏS (rusca). Moskva, 2321678?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Da

TELEFONDA SƏS. Qovorit e Baku.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Jdu...

TELEFONDA SƏS. Zdravstvuyte, dyadya Abdul! Eto Omar qovorit. Telefonuuzu güclə tapmışam. Necəsiz?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (sakit). Nə olub?

TELEFONDA SƏS. Çto?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (səbrlə). Nə olub, soruşuram?

TELEFONDA SƏS. Mama xəstəlonib, dyadya Abdul.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Ciddidir vəziyyəti?

TELEFONDA SƏS. Çto?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Soruşuram, ciddidir vəziyyəti. Ağrıdır?

TELEFONDA SƏS. Hə, ağrıdır.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Balam, sənin anan yadıq sağlam adam idi...

TELEFONDA SƏS. Mənim anam yox e, dyadya Abdul, sənin arvadın... tvoya jena... Qarətəl mama xəstəlonib. Biz də gəlmişik bura. Sizin kvartiradan danışırəm. Sevil, doğ yaşa skazala,

çto b ya pozvonil vam, a to ya, ne bespokoil bi vas. Ona oçen boitsya. Vot, sama podaşla. Qovorit...

Pauza.

Papa, tez gəl!.. (Ağlayır.) Bistroye priyezjaj!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Qorxma! Heç nə olmaz! Bu saat çıxıram! (Dəstəyi asıb təlökə geyinməyə başlayır.)

ROZA. Çto sluçilos?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (fikirlə). Mən gedəsi oldum, Roza...

ROZA (təəccüblə). Hara?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Bakıya

ROZA. Bakıdan dənən gəcə gəlmişik ki?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (təmkinlə). Vəcib iş çıxdı...

ROZA. Nə vəcib iş? (Onu yamsılıyır.) "Vəcib iş... vəcib iş..." Bəs mən? Üç aydı deyirən mənə ki, aparacağam səni Moskva, bir həftə qalacağam sənə Moskva! Dənsən o oldu?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (səbrlə). Sən nə qədər istəyirən göz-dolan burda. (Cibindən bir konvert çıxarıb mizin üstünə qoyur.) Ala.

ROZA. Bu nodir?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Pul.

ROZA (qışqırır). Özün çıxıb gedirən, mənə də pul verdirən? Za usluqi? (Daha da bərkədən qışqırır) Yox!.. Mən kiməm boyum səninçün?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (birdən-birə əsəbiləşərək Rozanın yaxasından yapışır). Sən bilmirən kimsən? Hə? (Qızın yaxasını ovunda bürmələyib sıxır.) Bilmirən?!

ROZA (boğularaq qorxu içində). Burax... Bağışla...
ƏBDÜL QAFARZADƏ (cyni qəzəblə qızı itələyir). Qəhbə!.. (Öskürür.)
Roza yero yıxılır. Əbdül öskürə-öskürə sürətlə səhnədən çıxır.

İşıq sönür.

İyirmi altıncı şəkil

Əbdül Qafarzadə, Xosrov, katibə.

Bakı. Qəbiristanlıq. Əbdül Qafarzadənin kabineti və qəbul otağı.

Əbdül Qafarzadə kabinətdə oturub siqaret çəkir. Katibə qəbul otağında mizin arxasında oylaşib. Xosrov qəbul otağına girir.

KATİBƏ. Olmaz! Olmaz! Ağır xəstəsi var! Olmaz!

Xosrov məhəl qoymadan kabinətdə girir.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, kişi, yenə sənənsən? Hələ basdurmamusuz ölüvüzü indiyə qədər? Nə oldu, sovet qanunları kömək eləmədi sənə?! Day, bir də qanunbazlıq etmiyəcəksən ki?! Hə?.. Qanundan dəm vurmağın axırı sırağagünkü kimi olur! Gördün ki! Qanun, bax, o qəzetlərdə yazılan döyül e, başuva dönüm, burda mənam qanun! Mən!

Xosrov birdən heyvani bir cəhətlə Əbdülün üstünə atılır. İki əli ilə onun boğazından yapışib boğmağa başlayır.

XOSROV. Bilirəm! Sənənsən! Bütün müsibətləri başımıza açan sənənsən! Məni sən Sibirə göndərmişdin! Məni öldürən də sənənsən! O tonqalı sən qalamışdın! Sən taunsan! Taun!.. Taun!.. Taun!..

Səs-küyə katibə içəri qaçır, yumruğu ilə Xosrovu döyəcləməyə başlayır.

KATİBƏ (onu döyəcləyə-döyəcləyə). Burax onu! Burax! Burax, neqodyay!

XOSROV. Sən taunsan! Taun!.. Taun!.. Taunsan sən! Taun!.. Taun!..

Əbdül Qafarzadə güclə yaxasını ondan qurtarır. Yumruğu ilə Xosrovu vurur. Xosrov səndələyir.

XOSROV. Taun!.. Taun!.. (Qışqır-qışqır qaçib səhnədən çıxır.) Taun!.. Taun!.. Taun!..

Əbdül Qafarzadə öskürməyə başlayır və öskürəyi get-gedə bərkirir. Sonra qusmağa başlayır.

KATİBƏ (qorxu içində). Vaxsey!.. Kişi qan qusur!..

İşıq sönür.

EPİLOQ

I qadın, II qadın, III qadın, IV qadın, V qadın, Molla Əsədulla, Balaniyaz, Xosrov, Müəllif və başqaları. Bakı. Qəbiristanlıq. Xədicə arvadın dəfni. Xosrov, Molla, Balaniyaz və digər məhəllə camaatı mərhumi son mənzilə yola salır.

I QADIN. Vay, vay, vay, bura lap mikrorayondur ki...

II QADIN. Yazıq Xədicə arvad...

III QADIN. Nə olub ki, bura...

IV QADIN. Qəbiristanlıqdır da...

V QADIN. Bura ki, bu qədər məxluq basdırıblar... Adam deyillər bunlar?! İnkubator kimi daşları düzüblər...

MOLLA ƏSƏDULLA (barkdon). Əslində, müsəlmançılıqda, qəbrin üstü görək torpaqla bərabər olsun. Qəbir, görək torpağa qarışsın. Müsəlman qəbri görək torpaqdan seçilməsin...

II QADIN. "Tülkü Gəldi Qəbiristanlığında" qəbirlərin üstündə mərmərdən imarətlər tikirlər!..

MOLLA ƏSƏDULLA (barkdon). O təm-təraq ki, indi edirlər, o sonraların işidir. Əvvəllər belə şeylər olmayıb! Müqəddəs bir şəxs ölərdi, ya bir alimi-üləma köçərdi dünyadan, ona moqboro tikərdilər, vəssalam! İndi müqəddəslik yoxdur day! Kimin pulu var, moqboro da onundur. ("Quran"dan oxuyur.)

BALANIYAZ (Xosrova). Kişi, sən də get, öl-ölbət, özünü başqa bir yer tap. Sabahdan çıx ananın evindən! Satacayam evi, öl-ölbət, uje müştəri tapmışam.

Mollanın avazı eşidilir.

MÜƏLLİF. Nə vaxtsa, Xosrov müəllim də öləcək və yaqın ki, o, da burada dəfn olunacaq. Öl-bətto, əgər morqda sahibsiz qalıb anatolmarın olına keçməsə, sümükləri çıxarılıb, tobatəti öyrənən gələcək həkimlər üçün dərəcəyə çevrilməyə, yaqın ki, elə belə də olacaq. Amma kim bilir? Yer üzündə Xosrov müəllimin ki, heç kimi yoxdur... Xosrov müəllim öləcəkdi... Mənalımı, mənasızımı... çox güman ki, mənasız, uzun bir ömrü sona yetəcəkdiki... Amma, o biri dünyada Xosrov müəllimin ruhu altı yaşlı Cəfərlə, dörd yaşlı Aslanla, iki yaşlı Azərlə görüşəcəkdiki... Başqa cür ola bilməzdi... Əgər o görüş olmayacağısa, o dünyada cənnət və cəhənnəm yoxdursa, heç kim cəhənnəmdə olunda yanib öz cəzasını almayacağısa, onda bu dünyada yaşamağın mənası nədir?! Allah belə mənasız bir şeyi yaratmazdı!.. "Ey iman gətirənlər! Səbr və ibadət etməklə Allahdan kömək diləyin! Çünki, Allah səbr edənlərindir, onların dostudur." Elçin, "Taun yaşayır". Bir həyatın xronikası.

İşıq sönür.

SON